

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ **Պագիկ Տերտրյան**

Հայաստանի Հանրապետության անցած տարիները բավարար են, որոշեցի փորձ արվի մասամբ ամրագրել այն օրինաչափությունները, որոնք բնորոշ են հանրապետության զարգացմանը:

Հայտնի է, որ հաջողություններին զուգահեռ (որոնք, անշուշտ, ավելին են, քան մեր տարածաշրջանային հարեաններինը), հանրապետությունում գոյություն ունեն փառապաշտական եւ սնտեսական չլուծված հիմնախնդիրներ: Դրանց զգալի մասը տայմանավորված է ՀՀ ձեւավորման մեխանիզմով: Հաղթելով Ղարաբաղյան լուրջ տասերամյա պայքարում՝ Հայաստանը, հանդիսանալով կայսրության մաս, վերջինիս հետ բաժանեց գլոբալ տարաբնույթի: Որտե՞ս դրա հետեւանք՝ ՀՀ սնտեսական-փառապաշտական մոդելը ձեւավորվեց, ենթարկվելով գլոբալ հաղթող կողմի՝ Արեւմուտքի այն տրամաբանությանը, ըստ որի՝ հետխորհրդային տարածքում ուժեղ տեսական միավորները խոչընդոտ են արեւմտյան ծրագրերին:

Այդ մոդելի սնտեսական մասը ներկայացնում է գրականությունում «ծայրահեղ-ազատական» անվանումը ստացած մի կառուցվածք, որն ըստ էության նմանակում է սնտեսության ամերիկյան մոդելը, բայց չի կարող նման լինել վերջինիս՝ նվազագույնը այն տարածաշրջանում, որ հայերը անգլոսափոխներ չեն եւ այլ են մեր աշխարհափառապաշտական վիճակը, տարածական ուղին ու իրականությունը: ՀՀ-ում այդ մոդելի տարածման երաշխավորները միջազգային ֆինանսական կառույցներն են: Հիշենք, որ նրանք ժամանակին ստեղծվել են ԱՄՆ կողմից՝ հետտարածաշրջանային եվրոպան իրենց ազդեցության ոլորտում տարածելու նպատակով: Սակայն այն տարիներին ամերիկացիներին տեսք էր ԽՍՀՄ-ի դեմ կանգնած ուժեղ եվրոպա: Ներկայումս ուժեղ տեսություններ ստեղծելու խնդիր նրանք չունեն:

Ի դեպ, սնտեսության անգլո-սափոխյան մոդելը, որը ենթադրում է տեսության նվազագույն դերակատարում եւ չունի սոցիալական հստակ ուղղվածություն, էտոս տարբերվում է, մասնավորապես, ոչ տակասարկունալեզ գերմանական սնտեսական մոդելից, որում տեսության դերը մեծ է եւ սոցիալական ու կորտորասիվ հարցերն առաջնահերթ

նշանակություն ունեն: Բնորոշ է նաեւ, որ դուրսից ներս փոխանցման միջոցով ստացված արտադրանքները կառուցված են շինարարական շինարարական մեթոդներով, սոցիալական հարցերին ուշադրություն դարձնելու եւ միջազգային ֆինանսական կառույցների ծառայություններից հրաժարվելու հետ: (Ռուսաստանն այսօր փորձում է իրեն փաթաթված ամերիկյան մոդելից օրջադարձ կատարել դեղի «գերմանա-ռուսականը», եւ, որոշ վերլուծաբանների կարծիքով՝ Ռուսաստանի աղագան էադես դայմանավորված է հենց այդ օրջադարձի հաջողությամբ):

Վերոհիշյալին զուգահեռ՝ ՀՀ-ում նույն մեխանիզմով թելադրվեց ներհանրային կառուցվածքը, որը փաստորեն նմանակում է ֆրանսիականին: Առանց խորանալու հայտնի իրողությունների մեջ, նշենք, որ այդ մոդելը մեր իրականությունում չի ադապտվում իշխանության թելերի ներդաշնակ գործունեություն եւ արդյունքում՝ կառավարման համակարգը կորցնում է ճկունությունը եւ դառնում խիստ կենտրոնաձիգ: Որդես հետեւանք՝ արմատական են դառնում եւ իշխանությունը, եւ ընդդիմությունը:

Իր հերթին ֆադաֆական այդ մոդելը հակասության մեջ է մտնում ճնշեսականի հետ: Այս հանգամանքը, որը գրեթե անուշադրության է մասնվել ֆադաֆադեսների եւ ճնշեսադեսների կողմից, խարխուլ է դարձնում ՀՀ դեղական կառուցվածքը՝ այստեղից բխող բոլոր հետեւանքներով:

* * *

Հայտնի է, որ ներկա գլոբալ ֆադաֆականության հիմնական հասկանիւններից է ազգային դեղությունների իմնիւիւիւսանության չափի նվազեցումը: Այս ուղղվածության հիմնական ջադադվներն են ԱՄՆ այսօրվա ֆադաֆական դաշտում մեծ ազդեցություն վայելող «նեոկոնսերվատները», որոնց գադաֆարախոսական հենքում էական դեր ունի սրոցկիզը: (Ինչդես եւ Տրոցկին, «նեոկոնները» ցանկանում են ամենուր ներդնել ունիվերսալ գադաֆարախոսություն, չեն ընդունում փակ դեղական սահմանների հասկացությունը, կողմնակից են դեղանեղն եւ, այսդես կոչված, փոքր իմսենսիվության դաշերազմների, հեղափոխությունների: «նեոկոնսերվատները» ձգտում են խարխուլել 17-րդ դարում ձեւավորված Վեսֆալյան ազգային դեղությունների համակարգը եւ վերացնել այդ համակարգի այսօրվա արսահայտիչ ՄԱԿ-ը: Կարելի է ասել, որ նեոկոնսերվատների մոնեցումները անգլո-սաֆոնյան եւ

հեղափոխական-սրոցկիսական աշխարհընկալումների սինթեզի դասական օրինակ են հանդիսանում):

Այս համատեղումն ընդ ներկա արսափն-ֆաղափական հայեցակարգը զրկում է ղեկավարող արսափն ֆաղափականությունը ներքին զաղափարախոսական-կառուցվածային առանցք ունենալու հնարավորությունից եւ դարձնում այն արսափն ազդեցությունների նկատմամբ առավել զգայուն: Որդես հետեւան՝ ընդ աշխարհաֆաղափական դիրքորոշումն այսօր կրավորական է եւ զգալիորեն ղայմանավորված է հզոր սերությունների՝ Ռուսասանի, ԱՄՆ-ի, Իրանի, ԵՄ-ի կոնկրետ մոտեցումներով:

Նեւեմ, որ այսօր վերոհիշյալ սերությունների աշխարհաֆաղափական եւ աշխարհասնեսական շահերը մեր սարածաշրջանում հաճախ անհամատեղելի են եւ ենթադրում են կոտս մրցակցություն: Օրինակ, ԱՄՆ զլխավոր նղասակը Ռուսասանին սարածաշրջանից եւ մասնավորաղես ընդ-ից դուրս մղելն է: Իր հերթին Ռուսասանը ԱՄՆ ներկայությունը ընդ-ում ընդունում է որդես մարսահրավեր իր ազգային շահերին եւ փորձում է փոխհասուցել ԱՄՆ ազդեցության մեծացումը՝ մեր երկրում նորանոր սնեսական լծակներ ձեռք բերելով: Միեւնույն ժամանակ այսօրվա ֆաղափական իրողությունները հանգեցրել են նրան, որ հակամարտության մեջ զսնվող երկու սերությունները կարող են այս կամ այն չափի ռազմական ներկայություն ունենալ Հայասանում, իսկ նման իրավիճակում հնարավոր են անկանխատեսելի զարգացումներ:

Իրենց հերթին՝ եվրողական կառույցները, հենվելով սեֆական զեոսրատեզիական մոտեցումների վրա, լայնացնում են հայասանյան հասարակության վրա ազդելու հնարավորությունները: Իր ազդեցության ոլորտն է փորձում ընդլայնել նաեւ Իրանը, որը գործում է ավելի նուրբ:

Թերեւս այս ամենը ժամանակակից ֆաղափականության սեսակեցից կարելի լիներ համարել բնականոն, եթե հսակեցված լինեին մեր ազգային շահերը, ձեւավորված լիներ ազգային անվանզության համակարգը: Վերջիններիս առկայության ղարագայում գուցեւ սարաբնույթ ուժերի ներկայությունը՝ հայսնի փոխլրացման սկզբունքով, օզսագործվեր ի շահ Հայասանի:

Սակայն ղեւս է արձանագրել, որ ընդ-«արսափն աշխարհ» հարաբերությունները ներկայումս ընթանում են ոչ հօգուտ ընդ-ի, եւ այդ միտումը շարունակվում է:

Հարկ է շեւսել, որ աշխարհաֆաղափական կրավորականությունը եւ անորոշությունը անմիջական փոխազդեցության մեջ են ֆաղափակրթա-

կան, արժեքային համակարգի ոլորտի հետ: Ամեն մի ազգային հոգեկերտվածք, որքան էլ խոր լինեն նրա արմատները, կարիք ունի շարունակական վերաբարձրման եւ ամրադնդման, այլապես կարող է թուլանալ եւ կորցնել դիմադրողականությունը: Դա առանձնապես հրատալ է ժամանակակից աշխարհում, որտեղ դասնության ամեն սարին հավասարազոր է նախկինի մի ֆանի սասնյակին:

ՆՈՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Սարգիս Հարությունյան

Սույն թվականի ապրիլի 27-ին ամերիկյան «STRATFOR» վերլուծական կենտրոնը հրադարակեց «Ճակասամարս նախկին Խորհրդային Միության համար. ձգտում Հայաստանին» վերնագրով իրավիճակային վերլուծությունը: Ըստ «STRATFOR»-ի, Եվրոդաշտում ԱՄՆ միացյալ ուժերի («USEUCOM») հրամանատարի տեղակալ Չարլզ Ուոլդի՝ ապրիլի 26-ին Երեւան կատարած այցի ժամանակ Հայաստանի եւ ԱՄՆ միջեւ կնքվել է մի համաձայնագիր, որը *«իրավունք է տալիս ամերիկյան օդուժին վայրէջքներ կատարել հայկական օդանավակայաններում»:*

Ներկայացված վերլուծության համաձայն, Հարավային Կովկասում լիակատար գերիշխանության համար Միացյալ Նահանգներին հարկավոր է իր ազդեցության ոլորտն ընդգրկել Հայաստանը, որը «Ռուսաստանի ռազմավարական դաժնակիցն է եւ սերտ սնտեսական կապեր ունի Իրանի հետ», ինչը հնարավորություն կտա Վաշինգտոնին վերջնականապես թուլացնել սարածաժառանգում Մոսկվայի ազդեցությունը: Վերլուծության կանխատեսմամբ, մոտ աղաղակաբար է հավանական, որ Երեւանը կսրուկ փոփոխություններ մտցնի իր արտաքին ֆաղափականության մեջ, որի համար հարկավոր է ժամանակ եւ «ֆրանաջան դիվանագիտական աշխատանք»:

Ընդհանրացնելով՝ հարկ է նշել, որ «STRATFOR»-ի հրադարակումը կոչված է ցույց տալու սարածաժառանգի նկատմամբ Վաշինգտոնի «վճռականությունը» եւ տեղեկատվական օրհանգրվանի մեջ դնելու Հարավային Կովկասում ձեւավորվող նոր իրավիճակը: Պետք է ասել, որ այդ իրավիճակի ձեւավորումը ավելի որոշակի է դառնում հասկալի աջարական վերջին ճգնաժամից հետո, երբ Արաբիան «անկունով» կարծես թե ավելի է կրճատվում Վրաստանում տեղակայված ռուսական ռազմակայանների ժամանակային լիմիտը:

Գլոբալ տեղափոխում

Հարավկովկասյան նոր իրավիճակի դասադասները շատ ավելի գլոբալ են: Սույն թվականի ապրիլի 2-ին Բրյուսելում, ՆԱՏՕ-ի կենտրոնակայանում, դաստնադրեց հռչակվեց յոթ նոր երկրների (Էստոնիա, Լատվիա, Լիտվա, Սլովակիա, Սլովենիա, Ռումինիա, Բուլղարիա) անդամակցությունը Հյուսիսատլանտյան դաժնին: Փաստորեն, ՆԱՏՕ-ի

անվսանգության համակարգը, որն այլևս իր մեջ ընդգրկում է գրեթե ողջ «իրական Եվրոպան» (Ռուսաստանից, Բելառուսից եւ Ուկրաինայից արեւմուտք ընկած երկրները), ընդհուպ շփման մեջ մտավ Ռուսաստանի հետ՝ արժեզրկելով «բուֆերային գոտու» գաղափարը: Սառը լուսաբանող ավարտից հետո ՆԱՏՕ-ի երկրորդ ընդլայնումը նշանակում է աշխարհափոփոխական նոր փոփոխասավորվածություն ողջ Արեւմտյան Եվրասիայում:

Եվրասիական աշխարհափոփոխական դաշտում ի հայտ է գալիս մի նոր գործոն՝ «Կենտրոնական Եվրոպան» (նախկին «Վարժավայրի լուսաբանող» Եվրոպա), որը նոր գործընթացների լուսաբան է հանդիսանալու ԱՄՆ–Եվրամիություն–Ռուսաստան եռանկյունում: Ռազմավարական նախագծման շեքանկյունից ԱՄՆ-ը, ամենայն հավանականությամբ, ձգտում է Կենտրոնական Եվրոպան դարձնել Արեւմտյան Եվրասիայում իր հիմնական ռազմափոփոխական հենակետ, որին դեմ են Եվրամիությունը եւ Ռուսաստանը: Այս առումով, Կենտրոնական Եվրոպայի հետագա ընդլայնումը (ի հաշիվ Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Բելառուսի, բալկանյան երկրների եւ վերջապես՝ Հարավային Կովկասի), ըստ ամենայնի, դառնալու է Եվրասիայում Վաշինգտոնի ռազմավարության ամենաէական ուղղություններից մեկը:

Որոշու ձեւավորվող «աշխարհափոփոխական կարգի» ռազմական գործոն (հենարան) հանդես են գալու, այսպես կոչված, «*Շարժուն զորամիավորումները*», որոնք «*հրամանատարական նոր համակարգերի*» համատեղում՝ ստեղծվելու են Կենտրոնական Եվրոպայում, Մերձավոր Արեւելքում, Հարավային Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիայում:

Դուզլաս Ջ. Ֆեյսի հայեցակարգը. Հարավային Կովկաս

«Շարժուն զորամիավորումների» («mobile forces») գաղափարը գալիս է արժանազան այն փոփոխությունները, որոնք տեղ են գտնում Պենտագոնի գլոբալ ռազմավարության մեջ: Համաձայն 2003թ. դեկտեմբերին ԱՄՆ լուսաբանության նախարարության փոփոխական գծով փոփոխարժեքողար Դուզլաս Ջ. Ֆեյսի առաջ փառած հայեցակարգի («*ԱՄՆ համաաշխարհային լուսաբանական դիրքերի վերակառուցումը*»), հետաառըլուսաբանողայն նոր իրողություններին դիմակայելու համար ԱՄՆ-ը ավելի շատ լուսաբանող շարժուն զորամիավորների (այլ ոչ թե ողջ աշխարհով սփռված «ծանր» ռազմականայնների), որոնք լուսաբանող է տեղակայվեն ԱՄՆ տեսակետից խնդրահարույց սարածաւրջաններում (երկրներում) կամ այդ սարածաւրջանների (երկրների) հարեւանությամբ:

Ֆեյսի հայեցակարգի առունով Հարավային Կովկասը բավականին «արժեքավոր» սարած է: Անհրաժեշտ է հիշել, որ Իրաֆի վերջին դասերազմի ժամանակ ամերիկյան օդուժն այս սարածաբազանն օգտագործում էր որպես հենակետ: Համաձայն ադրբեջանական լրատվամիջոցների հրատարակումների, ԱՄՆ ռազմական հեսախուզության դասվերով՝ «RAND» կորպորացիայի 2001թ. անցկացրած հեսազոտության արդյունքում դարգվել է, որ Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ ծավալած ռազմական գործողություններին «ի վիճակի են օժանդակել» (իրենց սեփական կարողություններով) Հարավային Կովկասում զսնվող ավելի քան 20 օդանավակայաններ (Ադրբեջանում՝ յոթ):

Հարավկովկասյան սարածաբազանում հարկ է առանձնացնել ադրբեջանական գործոնը, քանի որ «Շարժուն զորամիավորումների» սեղակայումը Ադրբեջանում ի վիճակի է միանգամից լուծել առնվազն երեք տարի ռազմավարական խնդիր՝ ռազմական ներկայություն Կասպյան սարածաբազանում, Կենտրոնական Ասիա–Հարավային Կովկաս կառուցող առաջնություն էլ Իրանի հետ կապված հարցեր:

ԱՄՆ – Ադրբեջան

Ադրբեջանում ամերիկյան «Շարժուն զորամիավորումների» սեղակայման գործընթացի սկիզբը, թերևս, կարելի է համարել 2003թ.: Այդ սարվա հունիսի 11-ին ամերիկյան «The Wall Street Journal»-ը գրեց, թե Գերմանիայում սեղակայված ԱՄՆ 75 հազարանոց զորամիավորումից 15 հազարը դեռ է սեղակոխված Հարավային Կովկաս, եւ այդ առունով եվրոպայում ԱՄՆ միացյալ ուժերի հրամանատարի սեղակալ, օդուժի գեներալ Չարլզ Ուոլդը նշեց. «Կասպից ծովում առկա է օգտակար հանածոների բավական մեծ դաշտ, եւ մենք ցանկանում ենք ի վիճակի լինել այդ դաշտերի երկարատեւ օգտագործման համար»: Երկու ամիս անց՝ սեպտեմբերին, ամերիկյան «Defense news» դարբերականին սված հարցազրույցում նույն Չարլզ Ուոլդը հայտարարեց, թե ամերիկյան զինուժը մտադիր է ուժեղացնել իր ներկայությունը Աֆրիկայում եւ Կասպյան սարածաբազանում. ըստ Ուոլդի, ռազմակայաններ են սեղակայվելու Ուզանդայում, Ադրբեջանում եւ Սան Տոմե ու Պրինսիպի դեպարտամենտում: Արդեն նոյեմբերի 21-ին Չարլզ Ուոլդը Բաքվում էր, որտեղ նա հանդիպումներ ունեցավ Ադրբեջանի բարձրագույն զինվորական հրամանատարության հետ:

Ուոլդի այցից հետո՝ 2003թ. դեկտեմբերի 3-ին, Բաքու ժամանեց ԱՄՆ դաշտայնության նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդը: Այցի ընթացքում Ռամսֆելդը հանդիպումներ ունեցավ Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ

Ալիեւի եւ դաւաճանութեան նախարար Սաֆար Աբիեւի հետ: Թերեւս, այդ ժամանակ էլ կայացվել է Ադրբեջանում «շարժուն զորամիավորումների» սեղակայման փառաքանակ որոշումը:

Հետագա իրադարձությունները անուղղակիորեն վկայում են դրա մասին: 2003թ. դեկտեմբերի առաջին ասանօրյակում Ադրբեջանում էին ամերիկյան ռազմական մասնագետները, որոնք զբաղված էին երկրի օդանավակայանների (ռազմական եւ փառաքանակական) սեխնիկական կարողությունների ուսումնասիրությամբ: Համաձայն որոշ սեղեկությունների, զննվել են Բաքվի «Բինա» եւ Գյանջայի օդանավակայանները, ինչպէս նաեւ Քյուրդամիր, Նաստսնի, Գալա եւ Սիսալչայ բնակավայրերի մոտ սեղակայված ռազմական օդանավակայանները (նշենք, որ ըստ սեղեկությունների, Սիսալչայի օդանավակայանը ԽՍՀՄ-ից ժառանգություն մնացած ադրբեջանական օդուժի մի զգալի մասի սեղակայման վայրն է):

Ռազմական համագործակցության բնագավառում ամերիկա-ադրբեջանական կապերը հասկապէս աշխուժացան սույն թվականի մարտին, երբ ընդամենը մի քանի օրում Ադրբեջան այցելեցին ամերիկյան մի շարք դասվորականներ՝ ռազմական եւ դիվանագիտական գործիչների զլխավորությամբ, իսկ մարտի 21-27-ը Ադրբեջանի դաւաճանութեան նախարար Սաֆար Աբիեւը Սիսալչայ Նահանգներում էր: Մարտի 9-ին Իլիամ Ալիեւը ընդունեց ԱՄՆ դեսֆարսուղարի սեղակալ Լինն Պասկոյին, որը Ադրբեջանի մայրաքաղաք էր ժամանել ԱՄՆ օդուժի Քոլեջի դասվորականի հետ միասին: Վերջիններս դեռ Բաքվում էին, երբ Ադրբեջանի մայրաքաղաք ժամանեցին ԱՄՆ դեսֆարսուղարության Եվրոպայում անվտանգության եւ փառաքանակության հարցերով բաժնի փոխնօրէն Էրիկ Շուլցը եւ ՆԱՏՕ-ում ԱՄՆ առաքելության փառաքանակ խորհրդատուի սեղակալ Բրյուս Ռոջերսը: Մարտի 12-13-ը Ադրբեջանում էին Եվրոպայում ԱՄՆ միացյալ ուժերի հրամանատարի սեղակալ Չարլզ Ուոլդը եւ Եվրոպայում ԱՄՆ ռազմածովային ուժերի հրամանատար, ծովակալ Գրեգորի Ջոնսոնը: Խոսելով ռազմական ոլորտում ամերիկա-ադրբեջանական համագործակցության մասին՝ Ուոլդը ուղղակի հայտարարեց, թէ ահաբեկչության դեմ դայքարի գործում ԱՄՆ-ը դասրաս է ժամանակավորապէս Ադրբեջանում սեղակայել իր «շարժուն զորամիավորումները»՝ ռազմական ոլորտում այլ բնույթի համագործակցության հետ միասին: Եվ վերջապէս, մարտի 27-ին Բաքու ժամանեց ԱՄՆ դեսֆարսուղարի սեղակալ Ռիչարդ Արմիթեյջը:

Սիսալչայ Նահանգներում Աբիեւի այցից կարելի է առանձնացնել նա հանդիպումները ամերիկյան բանակի (USARMY) հասուկ գործողությունների շարքի դէտ, գեներալ Բրայն Բրուննի, ԱՄՆ դեսֆարսուղարի

ֆաղափական հարցերով սեղակալ Մարկ Գրոսմանի, Միացյալ Նահանգների նախագահի ազգային անվանգության հարցերով խորհրդական Քոնդոլիզա Ռայսի սեղակալ Ստեֆան Չեդլիի եւ վերջապես՝ ԱՄՆ դաւաճմանության նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդի հետ, ինչպէս նաեւ նրա այցելությունը Օկլահոմա նահանգի Տուլսա ֆաղափ մոտ սեղակայված ԱՄՆ Ազգային գվարդիայի 138-րդ ավիատակադրիլիա: Հիշեցնենք, որ Ադրբեջանի հետ ԱՄՆ ռազմական համագործակցության համակարգումը դրված է Օկլահոմա նահանգի Ազգային գվարդիայի վրա:

Արիւնի այցից շուրջ մեկ ամիս անց ադրբեջանական մի նոր դասվիրակություն ժամանեց Միացյալ Նահանգներ: Ադրիլի 30-ին Վաշինգտոնում սեղի ունեցան ամերիկա-ադրբեջանական ռազմաֆաղափական բանակցություններ՝ ԱՄՆ դեսֆարսուղարի ռազմաֆաղափական հարցերով օգնական Լինոլն Բլումֆիլդի եւ Ադրբեջանի փոխարսգործնախարար Արազ Ազիմովի միջեւ:

Եվ վերջապէս, համաձայն Ադրբեջանի Միլլի մեջլիսի ազգային անվանգության եւ դաւաճմանության հանձնաժողովի անդամ Ալիմանդ Լուրիւնի, արդեն սույն թվականի աւանը Միլլի մեջլիսը կվավերացնի «Ադրբեջանի սարածում ՆԱՏՕ-ի գործողությունների օժանդակության ադաիովման վերաբերյալ՝ Ադրբեջանի եւ ՆԱՏՕ-ի միջեւ փոխհամաձայնության հուււազիրը»: Նշենք, որ նման մի հուււազիր Ուկրաինայի Գերագույն ռադան վավերացրել է սույն թվականի մարտի 17-ին:

«Օդային վերահսկողություն»

Հարկ է նշել, որ «շարժուն գորամիավորումներ» հասկացության մեջ էական դեր է խաղում մարսավարական ավիացիան: Այլ կերո՝ «շարժուն գորամիավորումը» գերազանցադէս նւանակում է մարսավարական ավիացիոն մի որելիցե խմբի (ինքնաթիռների մի որոււ ֆանակի) շուրջ կենսրոնացած հասուկ նւանակության գորամիավորում:

Գաղսնիք չէ, որ Հարավային Կովկասում եւ Կասդիցում են սեղակայված ռուսական ցամաֆային, օդային եւ ռազմածովային ուժերի զգալի միավորումներ, ինչն էական է դարձնում ռուսական ազդեցությունը սարածաւաւանային գործընթացներում եւ հակառակը՝ լուրջ սդառնալիքներ սսեղծում Վաշինգտոնի նավթային ծրագրերի եւ ընդհանրադէս՝ ամերիկյան գլոբալ ռազմավարության համար: Այդ առումով, «ժանր գորամիավորումների» եւ նավասորմի փոխարեն՝ Պենսազոնը, ամենայն հավանականությամբ, գերադասելու է *օդային դարեկության մողելը* Կենսրոնական Ասիա-Կասդից-Հարավային Կովկաս գծում: Այդ է վկայում նաեւ ԱՄՆ «2005թ. բյուջեսային սարում ազգային դաւաճմանու-

թյան մասին» օրենքի 1211 կետը, որտեղ նշված է, թե 2005թ. ԱՄՆ-ը կարող է ծախսել ոչ ավելի, քան \$150 մլն Կովկասի եւ Կենտրոնական Ասիայի հանգուցային երկրներում (Վրաստան, Հայաստան, Ադրբեջան, Ղազախստան, Ուզբեկստան եւ այլն) օդային վերահսկողության ուժեղացման համար:

Եզրակացություն

Ադրբեջանում ամերիկյան «Շարժուն զորամիավորումների» հայտնվելը Հարավային Կովկասի համար կարող է նշանակել աշխարհափոփոխական լարվածության ընդհանուր աճ: Ամերիկյան ռազմական ներկայության հաստատումը Հարավային Կովկասում նշանակում է սարածաօրջանի ինտեգրացիա Վաշինգտոնի կողմից ստեղծվող «հրամանատարական նոր համակարգերի» մեջ:

Հայաստանի դարազայում դա նշանակում է, որ «Շարժուն զորամիավորումների» տեղակայումից որոշ ժամանակ անց կարող է էական դառնալ հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման հարցը՝ որդես «հրամանատարական նոր համակարգերի» գործառնությանը խոչընդոտող հարց:

Մյուս կողմից, ձեւավորվող իրավիճակը կարող է հանգեցնել ռուսական եւ իրանական աշխարհափոփոխական հաշվարկներում Հայաստանի ռազմավարական արժեքի մեծացմանը, եւ այս դեպքում՝ Հայաստանը կարող է դառնալ Հարավային Կովկասում այն միակ գործոնը, որի հետ հնարավոր է իրականացնել այլընտրանքային (ոչ ամերիկյան) աշխարհափոփոխական որեւիցե նախագիծ:

ԱԶԱՐԱԿԱՆ ԾԳՆԱԺԱՄԻ ՆԵՐԿԱ ՀԱՆԳՈՒՑԱԼՈՒԾՈՒՄԸ Կարեն Վերանյան

Վրասանի կենսոնական իշխանությունների եւ Աջարական Ինքնավար Հանրապետության ղեկավարության միջեւ ծագած, այսօր կոչված, «մարտյան ճգնաժամը» ցույց սվեց, որ վրաց-աջարական հակամարտությունն իրարամերժ եւ անհամատեղելի մոտեցումների ամբողջությունն է: Ադրիլ անսվա ողջ ընթացքում հակամարտության լարվածության սասանումներն ի վերջո հանգեցրին երկրորդ ճգնաժամային իրավիճակին, որը մայիսին ավարսվեց Աջարիայի ղեկավար Ասլան Աբաշիձեի հրաժարականով:

Ներադաճական նախադրյալներ

Վրասանի ներկա իշխանություններն առաջնահերթ խնդիր են համարում Վրասանի սարածային ամբողջականության վերականգնումը: Միեւնույն ժամանակ Թբիլիսի-Բաթում հակամարտությունում խիստ կարեւորվում է Վրասանի ներադաճական իրավիճակը: Հայտնի է, որ հեղափոխական բնույթի ցանկացած իշխանափոխություն երկրի, ժողովրդի եւ իշխանությունների համար ծնում է նոր հիմնախնդիրներ: Վրացական հեղափոխությունն այս առումով բացառություն չէ, եւ այդ հանրապետությունում, որտեղ սոցիալ-սնտեսական դայնամները բարվոճ չեն, եղած դժգոհություններն աճելու միտում ունեն:

Ակնհայտ է, որ ներադաճական զարգացումների բացասական միտումներն ընկալվում են նորընտիր նախագահի եւ նրա խորհրդականների կողմից: Սակայն սոցիալական-սնտեսական կուսակված խնդիրների լուծումը ենթադրում է համակարգված աշխատանք երկար ժամանակահատվածի համար: Մինչդեռ, սեփական դիրքերն ամրադնդելու եւ նախընտրական խոսուներին հավասարություն ցուցաբերելու առումով, նոր վարչակազմը դարձավորված է հասնել շուտափելի արդյունքների կարճ ժամկետներում: Իրադրությունը շարժելու համար անհրաժեշտ էր իրականացնել «ուժեղ ֆայլեր», եւ այդ տեսանկյունից ամենահարմար աջարական խնդրի բարձրացումն էր: «Հնազանդեցնելով» Աջարիան՝ նոր իշխանությունները կամրադնդեն իրենց դիրքը եւ վարկանիշը:

Միեւնույն ժամանակ Բաթումին «հնազանդեցնելու» կենսոնական իշխանությունների ձգտումը հիմնավորված էր ոչ միայն ներադաճական հարցերով, այլ նաեւ սնտեսական գործոններով:

Տնտեսական նախադրյալներ

Վրաստանի տնտեսական վիճակը գնահատվում է որդես ծանր: Բավական է նշել, որ հանրադատության ՀՆԱ անկման չափը 1991թ. համեմատ ավելի մեծ է, իսկ տնտեսական աճի ցուցանիշներն անհամեմատ ցածր են, քան անդրկովկասյան մյուս հանրադատություններում: Այլ է իրավիճակը Աջարիայում, որտեղ, ըստ դիտորդների, կենսամակարդակը բարձր է միջին վրացական չափանիշներից: Այս հանգամանքը, ի թիվս այլ գործոնների, էադես դայմանավորված է Բաթումի նավահանգստի անխափան եւ արդյունավետ աշխատանքով:

Ի տարբերություն կենտրոնական իշխանությունների վերահսկողության սակ զգնվող Փոթիի նավահանգստի, Բաթումի նավահանգիստը սեխնիկատես հագեցած է եւ ընթացող վերակառուցումից հետո գործնականում կկարողանա ընդունել ցանկացած սիդի եւ տարողության նավեր: Բաթումը TRACECA տրանսպորտային միջանցի կարելու օղակներից է: Միայն 2003թ. Բաթումի նավահանգիստը բարձել է 8,4 մլն տոննա բեռ (խորհրդային ցրջանում ադրանաբառառուդային ծավալը հասնում էր մինչեւ 12 մլն տոննայի), որի 70%-ը՝ մոտ 7 մլն տոննա, բաժին է ընկնում ադրբեջանական եւ դադախական նավերին: Բաթումի գործընկերներն են նաեւ Ռուսաստանի, Չինաստանի, Հայաստանի, Իրանի եւ Ուկրաինայի տնտեսական կառույցները: Բացի նավերից, Բաթումի նավահանգիստը կարելու դեր է կատարում Բաբու-Ձեյիան նավթամուղի շինարարությունում, քանի որ անհրաժեշտ խողովակների հիմնական մասը ճադոնիայից ներկրվում է Բաթումի նավահանգստով:

Շահութաբեր ճանադարհային հանգույց է նաեւ թուրքական սահմանի վրա զգնվող Սարփի մաբսակետը: Միաժամանակ ընթանում է ծովեզրով անցնող Բաթում-Քոբուլետ ճանադարհի եւ թունելի կառուցումը, ինչն էադես կկրճատի այդ քաղաքների միջեւ հեռավորությունը եւ թույլ կսա միանալ Թուրքիայի ճանադարհային ցանցին:

Աջարիայի տարեկան եկամուտները գնահատվում են մինչեւ \$300 մլն: Դրանք, ըստ վրացական ադրյուրների, չէին մուտքագրվում Վրաստանի բյուջե: Իրենց հերթին՝ աջարական ադրյուրները դնում էին, որ հարկային փոխանցումները կատարվում են, եւ Աջարիան կենտրոնից չի ստանում իրեն հասանելի գումարները: Սակայն բոլոր դարագաներում կարելի է փաստել ինքնավարության արդյունավետ գործելակերպը եւ համավրացական տնտեսական դաշից դուրս զգնվելը: Այս համատեբսում ինքնավարության տնտեսական մեխանիզմների վրա վերահսկողություն

սահմանելը կարելու խնդիր է Թբիլիսիի կենտրոնական իշխանությունների համար:

Միեւնույն ժամանակ Աջարիայի եւ, մասնավորապես, Բաթումի նավահանգստի վերահսկողության հարցն ունի նաեւ աշխարհաֆաղաֆական նշանակություն: Ինֆնավարությունը Ռուսասանի ֆաղաֆական եւ ռազմական ներկայության կարելու հենակետերից է, ինչը հակասության մեջ է մտնում այն ռազմավարության հետ, որը սարածաւրջանում վարում է Միացյալ Նահանգները:

ԱՄՆ–Ռուսասան մրցակցությունը

Հայտնի է, որ Ռուսասանի եւ ԱՄՆ միջեւ գոյություն ունի ռահերի գլոբալ ընդհարում: Այդ տերությունների միջեւ տեղ զտած հակասությունների տամաբանությունը տարածվում է նաեւ Հարավային Կովկասի վրա: Ռուսասանը Վրասանն ընկալում է որդես իր ավանդական ազդեցության գոտի: ԱՄՆ-ը նոր է ձեւավորում իր աշխարհաֆաղաֆական եւ աշխարհասնեսական ռահերը (օրինակ՝ իրագործելով Բաֆու–Ձեյհան ծրագիրը) եւ հետեւողական աշխասանֆ է տանում Ռուսասանին Վրասանից «դուրս մղելու» ուղղությամբ:

Հարկ է նոել, որ Վրասանի ֆաղաֆական ընտրանու զգալի մասն արելնշյան կողմնորոոում ունի: Հենվելով ամերիկյան եւ եվրոդական գործընկերների վրա՝ վրացական կողմը ռարունակաբար մեղադրում է Ռուսասանին՝ Աբխազիային եւ Հարավային Օսեթիային աջակցություն ցուցաբերելու հարցում եւ դարբերաբար բարծրացնում հանրադեսությունում ռուսասանյան ռազմակայանների հարցը:

Որդես դասասխան՝ ռուսասանյան կողմը չի դադարում մեղադրել Վրասանին չեչեն գրոհայիններին ադասան տալու, ԱՄՆ զինծառայողների ընդունման եւ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելու ցանկություն ունենալու հարցերում: Ուոագրավ է նաեւ այն ֆիասը, որ այտօր Վրասանում զտնվող ռուսասանյան ռազմակայանները տեղակայված են Աջարիայում (12-րդ ռազմակայանը) եւ հայաբնակ Ձավախֆում (62-րդ ռազմակայանը), այսինֆն՝ այտ կամ այն չաֆի ինֆնուրություն ունեցող ռջաններում, որոնց բնակչությունը դրական վերաբերմունֆ ունի ռուսասանյան զինվորականության հանդեդ:

Իր հերթին ԱՄՆ-ը Վրասանին համարում է իր ռազմավարական գործընկերը: Նախասեսվում է, որ 2004թ. ԱՄՆ-ը կարող է այդ հանրադեսությանը՝ որդես օգնություն, տամադրել մինչեւ \$200 մլն: ԱՄՆ-ը եւ

Վրասանը մշակել են նաև ռազմական ոլորտում համագործակցության հնգամյա ծրագիր:

Վերջին՝ մայիսյան զարգացումների համաձայնում ուժազրավ էր ԱՄՆ Պեսֆարսուդար Քոլին Փաուելի այն հայտարարությունը, համաձայն որի՝ Վրասանն ինքն ինքն է ֆաղափական ճանադարհով հարթի կենտրոնի եւ ռեզիդենտի միջեւ խնդիրը: Պեսֆարսուդարը դրանով փաստորեն շեղում էր հակամարտությանը Ռուսաստանի ներգրավման անցանկալիությունը: Աջարական հարցի առնչությամբ հանդես եկավ նաև ԱՄՆ Պեսդեդարսամենտի դաշնակցական ներկայացուցիչ Ռիչարդ Բաուլերը, որը նշեց, թե Ասլան Աբախիձեի ձեռնարկած ֆայլերը Վրասանի ժողովրդավարական սկզբունքներով ընտրված կառավարության համար ռազմական հակամարտության վսանգ են ներկայացնում: Նա նաև կոչ արեց Ասլան Աբախիձեին՝ զինաթափվել: Այսպիսով Միացյալ Նահանգները ցուցաբերեցին իրենց համերաժխությունը Վրասանի ղեկավարության վարած ֆաղափականության հետ:

Հոգեբանական դաշտագոյ

Ինչդեպ վերը նշեցինք, մարտյան ճգնաժամից հետո դաշնակցական Թբիլիսիին շարունակում էր համակարգված սեղեկասլական-հոգեբանական ճնշումներ գործադրել Աջարիայի ինքնավարության ղեկավարության վրա: Բնորոշ է, որ նախագահ Սահակաւիլին իր ելույթներում, հետեւելով հոգեբանական ներգործության կանոններին, հասուկ տարանջատում էր Աջարիայի հիմնահարցերը Ասլան Աբախիձեից: Սահակաւիլին շեղում էր, որ միակ խնդիրը Թբիլիսիի եւ Բաթումի միջեւ Աբախիձեին է՝ այդպիսով անջրդեպ դնելով Աջարիայի բնակչության եւ նրա ղեկավարության միջեւ:

Հոգեբանական դաշտագոյի գազաթնակեւը եղան Աջարիայի շուրջ վրացական զինուժի գորավարությունները: Զուգահեռ՝ աջարական ընդդիմությունը կազմակերպում էր հանրահավաքներ, իսկ Սահակաւիլու կողմնակիցները փորձում էին անցնել Աջարիայի վարչական սահմանը:

Ինչդեպ հայտնի է ռազմավարության դասագրքերից՝ սդառնալիքը ավելի գորեղ է, քան նրա իրագործումը: Աբախիձեի ջղերը սեղի սվեցին: Հետեւեց կամուրջների դաշտեցումը: Բաթումում սկսվեց անժամկետ հանրահավաք: Աբախիձեին սիդված էր հրաժարական տալ եւ լքել հանրադաշտությունը: Եվ այս հարցում ռուսները նրան «օգնեցին»:

Պետություններ

Կարելի է փաստել, որ Վրասանի ղեկավարությունը, համագործակցելով Միացյալ Նահանգների հետ, աջարական հարցը լուծեց իր օգտին: Դրանով Վրասանի նոր իշխանություններն ամրադնդեցին իրենց դիրքերը եւ նախադեղ ստեղծեցին Հարավային Օսեթիայի ու Աբխազիայի խնդրում հետագա գործողությունների համար: Կասկած չի հարուցում նաեւ այն, որ որդես կասարվածի հետեւանք՝ Աջարական ինֆնավարությունը զիջելու է իր փաստացի ինֆնուրոյնության զգալի մասը:

Աբաշիձեի հեռանալով Ռուսաստանը կորցրեց Վրասանի վրա իր ազդեցության մի կարեւոր լծակ: Բաթումում սեղակայված 12-րդ ռուսական բազան այսօր հայտնվել է բավական երկիմաստ վիճակում: Ռուսաստանը Վրասանի հետ իր հարաբերություններում, ամենայն հավանականությամբ, կփորձի շեշտը դնել հիմնականում սնտեսական խնդիրների վրա:

Միացյալ Նահանգները կարողացավ վերահաստատել իր գերակայությունը Վրասանում, որով լրացուցիչ առավելություն ստացավ հարավկովկասյան տարածաշրջանում սեփական առաջնությունը հաստատելու գործում:

ԻՍԼԱՄԻՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ *Յրան՝ Տեր-Աբրահամյան*

Ի սարքերությունն Հյուսիսային Կովկասի, իսլամիսական գործունը Հարավային Կովկասում այսօր այդքան էլ վառ չի դրսևորվում, սակայն սարածառջանային զարգացումների հեռանկարների առումով չափազանց կարևոր է հսակ հաժվարկել դրա ներուժը եւ հնարավոր աճի ու զարգացման միտումները:

Վրասան

Սկսենք **Աբխազիայից**, որը փաստացիորեն անկախ է Վրասանից: Աբխազիայում այժմ բնակվող աբխազների մոտ կեսը մահմեդական է: Սակայն նրանց մահմեդականությունը, ինչդեպ եւ աբխազների մյուս խմբի քրիստոնեությունը առավելադեպ ձեւական բնույթ է կրում: Հակառակ դրան, աբխազական սփյուռքը՝ այսդեպ կոչված *մոհաջերները*, որոնք իրենց թվաքանակով չեն զիջում Աբխազիայում բնակվող աբխազներին, գործուն եւ իրական մահմեդականներ են: Մոհաջերների զանգվածը ավանդաբար բնակվում է Թուրքիայում եւ Մերձավոր Արեւելքում: Այսօր աբխազական սփյուռքի կենտրոններ զտնվում են նաեւ ԱՄՆ-ում: Վերջին շրջանում դրանց առաջնորդները ընդգծված ընդդիմադիր կեցվածք ունեն ներկայիս աբխազական ղեկավարության նկատմամբ եւ հակված են Վրասանի հետ փոխզիջման գնալու:

Մոտակա ժամանակաշրջանում մոհաջերների դերը աբխազական խնդրում կարող է աճել: Այս տարվա աճնանը Աբխազիայում տեղի են ունենալու նախագահական ընտրություններ: Դրանցից առաջ ուժեղանում է ներքաղաքական դաշինքը, այդ թվում՝ Աբխազիայից դուրս զտնվող ուժերի ներգրավվածությամբ: Դատելով որոշ տեղեկություններից եւ վերլուծություններից՝ ներկայիս վրացական իշխանությունը՝ ըստ երեւույթին ԱՄՆ եւ Թուրքիայի ներգրավմամբ, Աբխազիայի նկատմամբ ունի մի սցենարային տարբերակ, ըստ որի՝ այնտեղ դեպք է իրականացվի ներքին հեղաշրջում, որի միջոցով փորձ կարվի իշխանության բերել Վրասանի նկատմամբ ավելի լոյալ ուժեր: Այդ ուժերում իրենց դերը կարող են ունենալ եւ մահմեդական աբխազական սփյուռքի ներկայացուցիչները: Վերջիններս տիրապետում են նյութական զգալի ռեսուրսների, բայց նրանց վերադարձի փորձերը Աբխազիա մինչ այժմ անհաջող են եղել:

Եթե վերոնշյալ սցենարն իրականանա եւ մոհաջիրները սկսեն ավելի մեծ դեր խաղալ Աբխազիայի կյանքում, ադա դա կարող է որոշակիորեն ակտիվացնել իսլամիսական ներուժը այդ երկրամասում: Ընդ որում՝ այս ներուժը կարող է աճել՝ կառավելով նաեւ հյուսիսկովկասյան իսլամիզմի հետ:

Աջարիայի վրացիները՝ աջարները, ավանդորեն համարվում են մահմեդական: Իհարկե, այսօրվա աջարների մահմեդականությունը ինչ-որ առումով եւս ձեւական բնույթ է կրում, բայց որոշակի ֆաղափական զարգացումների դեպքում իրավիճակը կարող է փոխվել: Տեղեկություններ կան նաեւ, որ որոշ լեռնային շրջաններում իսլամիս ֆարոգիչները ակտիվ գործունեություն են ծավալել:

Վրասանի մյուս մահմեդաբնակ սարածրը արդեն միջազգայնորեն հայտնի **Պանկիսի կիրճն** է, որը հիմնականում բնակեցված է չեչեններով: Այստեղ իսլամը, կարելի է ասել, գրեթե լիովին ֆաղափականացված է: Քանի որ այս կիրճի հետ կառված փաստերը բավական հայտնի են, չենք ցանկանում սարածվել այս խնդրի շուրջ:

Քվեմո քարթլին Վրասանի հարավարեւելյան հասվածն է, որը գերազանցապես բնակեցված է ադրբեջանցիներով, որոնք, ի սարբերություն այլ վրացաբնակ մահմեդականների, դասկանում են մահմեդականության շիական ճյուղին: Նրանց կրոնականությունը (հիմնականում գյուղաբնակ զանգվածի) ավելի բարձր է: Սա Վրասանի բնական աճի ամենամեծ ցուցանիշ ունեցող խումբն է: Այսօրվա ժողովրդագրական միտումների դարագայում, նրանք մոտակա 20-25 տարվա մեջ կարող են դառնալ Վրասանի թվով երկրորդ ազգային փոքրամասնությունը, եւ նրանց տեսակարար կեղծը բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ կարող է հասնել 10-15 տոկոսի:

Մեսխեթը այսօր բնակեցված է վրացիներով եւ հայերով: Սակայն հայտնի է, որ Եվրախորհրդի դաշնակցներից է այստեղ վերադարձնել թուրք-մեսխեթցիներին, որոնք թուրքացած եւ մահմեդականացած վրացիներ են, բայց, ի սարբերություն աջարների, ունեն ոչ այնքան վրացական, որքան հենց մահմեդական եւ թուրքական ինֆրագիսակցություն:

Այսօրվա, Վրասանի դեպքում ունեն մահմեդական ազգաբնակչության մի բավական սովոր զանգված: Հիմնվելով վերջին ժամանակահատվածի ժողովրդագրական հսակ միտումների վրա, ըստ որոնց՝

բնական աճը բուն վրացիների օրջանում գրեթե կանգ է առել, իսկ Վրաստանի հիմնական մահմեդական զանգվածը ներկայացնող ադրբեջանցիների, ինչդեպ նաև Պանկիսի կիրճի չեչենների մոտ այն զգալիորեն գերազանցում է միջին վրացական ցուցանիշները, կարելի է կանխատեսել մահմեդական բնակչության սեսակարար կռիվ զգալի աճ մոտակա 20 տարում: Եթե սրան զուգարեն մեսիտեթիցիների կանխատեսվող վերադարձը եւ Աբխազիայում մոհաջերների դերի բարձրացումը կամ գուցե մասնակի վերադարձը, ադա այս դարագայում այդ սեսակարար կռիռը նշված հեռանկարում կարող է հասնել մինչեւ 25 տկոսի:

Եթե հաշվի առնենք նաև, որ Պանկիսում արդեն տարածում է գտել ֆաղաֆական իսլամիզմը, իսկ աշխարհում իսլամիզմի ընդհանուր աճի միտմանը զուգահեռ՝ կարող են նմանատիղ միտումներ առաջանալ նաև վրաստանաբնակ մյուս մահմեդականների մոտ, ադա հեռանկարում վրացական ղետության համար լուրջ սղառնալիք է առաջանում:

Այս դարագայում հայ-վրացական ռահերը, այդ թվում՝ Ջավախքի հայության եւ Վրաստանի ղետության ռահերը համընկնում են, ֆանի որ Ջավախքը կարող է դառնալ այն դատեռը, որը կխոչընդոտի Վրաստանի հարավում մահմեդաբնակ անընդհատ գոտու ստեղծմանը:

Իսկ այս գոտին կարող է գոյանալ, եթե մեսիտեթիցիների վերաբնակեցումը իրականություն դառնա, որի դեղում Մեսիտեթով իրար են կաղվում Աջարիան եւ Քվեմո Քարթլին: Այս գոտին չի ավարտվում Վրաստանի տարածում, այլ իր ռարունակությունը ստանում է Ադրբեջանի հետ միավորվելով: Մրանում նոր ոչինչ չկա, ֆանի որ դեռ 1918 թվականին Ադրբեջանը «նախագծվում» էր որդես ռուսական Անդրկովկասի բոլոր մահմեդականներին միավորող ղետություն, որի մասին են վկայում այն ֆարեգները, ուր այդ ղետության սահմաններն ընդգրկում են նաև Մառնեուլը եւ Բաթումը:

Ադրբեջան

Բուն ադրբեջանցիների, ինչդեպ նաև թալիշների մեծ մասը դատկանում է իսլամի ռիա ճյուղին: Սակայն այսօր Ադրբեջանում տարածում գտնող իսլամիտական ամենաակտիվ խմբերը ոչ թե ռիական են, այլ սուննիական, եւ մասնավորադես՝ վահաբական:

Ճիտես է՝ գոյություն ունի ռիական Ադրբեջանական Իսլամիտական կուսակցությունը, բայց մեր կարծիքով, եթե խոսքը Ադրբեջանում իսլամիզմի տարածման եւ աճի հեռանկարների մասին է, ադա առաջին հերթին ղետք է ուսումնասիրվեն վահաբական ուղղվածության խմբերը: Վահաբական հոսանքն այսօր ծավալում է ոչ այնքան ֆաղաֆական, որքան

հասարակական գործունեություն, ֆանգի հեռանկարի առումով ավելի գրագետ է նախ ստեղծել հասարակական հենարան, ֆան միանգամից մտնել ֆաղափական դաճ: Այս առումով վահաբական խմբերն աճխասանֆի ավելի ժամանակակից մեթոդներ են օգտագործում:

Վահաբական հոսանքը կենտրոնանում է Բաֆվի Աբու Բաֆր մզկիթի շուրջ: Այս խումբը հիմնվում է համեմատաբար կրթված, հիմնականում ֆաղափաբնակ երիտասարդների վրա, որոնք բավականին կրթված լինելով ավանդական իսլամից եւ մյուս կողմից՝ հայտնվելով գաղափարախոսական վակուումի մեջ, հաջող թիրախ են վահաբական ֆարոգչության համար: Նրանց նույնիսկ հաջողվել է Բաֆվի երիտասարդության որոշ խավերի կենցաղում որոշակի իսլամիսական երանգներով մոդա ստեղծել: Այս հոսանքի ֆինանսավորումը բարձր մակարդակի վրա է եւ հիմնականում իրականացվում է Սաուդյան Արաբիայի կողմից:

Արսաֆին ֆաղափականության մեջ նրանց դիրքորոշումը հավասարադետ են հակամերիկյան է, են հակաիրանական, են հակառուսական: Սա եւս տարբերում է նրանց շիական իսլամիսներից, որոնք ունեն իրանամետ դիրքորոշում:

Քաղափական ուժ դառնալու վահաբականների շանսերը կաղված են այն հանգամանքի հետ, որ այսօր Ադրբեջանի ընդդիմադիր ֆաղափական դաճումն առկա է որոշակի վակուում: Այս դարագայում մի շարք վերլուծաբաններ գտնում են, որ իսլամիսները կարող են դառնալ այն ուժը, որն ուժ թե շուտ դուրս կգա ֆաղափական ասղարեգ: Դա անմիջականորեն բխում է վահաբական իսլամիզմի ոգուց: Եթե այսօր նրանք չեն գտնում բացահայտ առճակատման իճխանությունների հետ եւ չեն մտնում ֆաղափական դաճ, դա կաղված է զուտ մարտավարական խնդիրների հետ:

Թեեւ իսլամիսները ֆիչ շանսեր ունեն իճխանության գալու, սակայն ի գորու են դառնալ լուրջ գործոն եւ որոշակի անկայունություն ստեղծել:

Ընդհանուր եզրակացություն

Ընդհանուր առմամբ՝ իսլամիսական գործոնի աճը Վրաստանում եւ Ադրբեջանում մոտակա 1-2 տասնամյակի ընթացքում այսդետ թե այնդետ կանխատեսելի է: Հասկադետ Ադրբեջանում կարող են առաջանալ վահաբական հոսանքին հարող ֆաղափական իսլամիսական ուժեր: Ադրբեջանի իրավիճակը, անշուճ, իր ազդեցությունն է ունենալու նաեւ Վրաստանում իսլամիզմի աճի վրա: Այն այսօր արդեն ցանցային կադեր է ստեղծել հյուսիսկովկասյան իսլամիզմի հետ, եւ այդ կադերը հետագայում միայն կարող են ամրադնդվել:

Այս միտումները, անուշ, ներգծվում են համաժխարհային ընդհանուր զարգացումների հետ: Իսլամիզմի աճը այսօր հսակ միտում է ոչ միայն ավանդական մահմեդական երկրներում. մահմեդական գործոնը, որ զնալով ֆաղափականացվում է, ուժեղանալու է նաեւ Եվրոպայում եւ ԱՄՆ-ում:

Այս դարագայում իսլամիզմի աճից զերծ միակ ղեկավարները սարածաճառանում Հայաստանն է: Զուտ սարածաճառանային մակարդակով սա թույլ է չալիս կանխատեսել որոշակի փոփոխություններ արտաքին ֆաղափականությունում, օրինակ՝ հայ-վրացական մերձեցման հնարավորությունը՝ Վրաստանի ղեկավարությանը սղառնացող վսանգի առջեւ: Հայաստանն այս առումով կարող է էական հետաքրքրություն ներկայացնել նաեւ բոլոր այն ուժերի համար, ովքեր շահագրգռված են իսլամիզմի աճի դեմ դայառում: Ընդ որում՝ այս ցուցակում կարող են հայտնվել ոչ միայն ԱՄՆ-ը եւ Եվրոպան, այլեւ, օրինակ՝ Իրանը, ֆանի որ Իրանական իսլամիզմը հասկաղես վահաբական իսլամիզմին միանգամայն հակադիր է:

Իսլամիզմի աճը համաժխարհային միտում է, եւ մեր սարածաճառանը, այդ թվում՝ Հայաստանը, չեն կարող զերծ մնալ դրա մարտահրավերներից:

ԿԻՊՐՈՍԻ ԽՆԴՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ՓՈՒԼԸ ***Ռուբեն Սաֆրասյան***

Սկսած 1974 թվականից, երբ թուրքական բանակը զավթեց Կիպրոսի հյուսիսային հասվածքը եւ սկիզբ դրեց նրա փաստացի սրհիմանը երկու հասվածների՝ հունական ու թուրքական, այդ երկրի վերամիավորման խնդիրը զսնվում է միջազգային հանրության ուժադրության կենտրոնում: Անցած շուրջ երեք տասնամյակների ընթացքում բազմիցս փորձ է արվել զսնել այդ խնդրի լուծումը, սակայն բոլոր ջանքերն ավարտվել են անհաջողությամբ:

Այդ շարքից վերջինն էր ՄԱԿ-ի ներկայիս գլխավոր ֆարսուղար Քոֆի Անանի կողմից առաջարկված կարգավորման ծրագիրը, որով, թերեւս առաջին անգամ, հնարավոր եղավ վերամիավորման խնդիրը զուտ բանակցային ոլորտից տեղափոխել իրականացման նախնական փուլ՝ դնելով այն կղզու երկու հասվածներում առանձին-առանձին անցկացվող հանրավեճերի:

Քոֆի Անանի ծրագիրը

Քոֆի Անանը Կիպրոսի խնդրի կարգավորման իր ծրագիրը ոչ լուրջաբանական ձեւով առաջին անգամ կղզու հունական ու թուրքական հասվածների ղեկավարներին ներկայացրեց դեռեւս 2000 թվականի նոյեմբերին: Այն նախատեսում էր միասնական կիպրական լուծման վերականգնում՝ որդես նախատեսվող ընդունելով մինչեւ թուրքական օկուպացիան գոյություն ունեցող կարգավիճակը: Թուրքական կողմը առանց վարանելու կտրուկ դեմ արտահայտվեց այդ ծրագրին:

Միայն երկու տարի անց՝ 2002 թվականի նոյեմբերին, ինստենսիվ, շատ դեղմեքենային անդրկուլիսյան բանակցություններից հետո Անանը լուրջաբանական ու հրադարակայնորեն հանդես եկավ իր ծրագրի վերամշակված տարբերակով, որն այս անգամ հիմնված էր կոնֆեդերացիայի սկզբունքի վրա: Ամենեւին էլ լուրջաբանական չէր, որ այդ հրադարձությունը համընկավ Թուրքիայում իսլամամետ Արդարության ու զարգացման կուսակցության (ԱԶԿ) միանձնյա իշխանության գալու հետ: Համաձայն որոշ տեղեկությունների, դեռեւս նախքան իշխանության գալը ԱԶԿ ղեկավարները վաճառվածություն ու Լոնդոնում տեղի ունեցած գաղտնի բանակցությունների

ընթացում սվել էին իրենց սկզբունքային համաձայնությունը՝ ընդունել Անանի ծրագիրը երկրի կառավարումը սանձնելուց հետո:

Ծրագրի վերջնական սարքերակը, որը երկարատև ֆինանսականներից հետո կողմերը համաձայնվեցին դնել հանրավճարի, արդյունք էր 3 հիմնովին վերամշակումների, որոնց արդյունքում մասնակիորեն հաշվի առնվեցին թուրքական կողմի լուրջ շահերը: Այդ սվարածավալ՝ 9 հազար էջանոց փաստաթուղթը նախատեսում էր կոնֆեդերատիվ «Միացյալ Կիորոսի Հանրապետության» ստեղծում, որը լիարժեք կազմակերպվելու էր լիարժեք իրավահավասար ղեկավարումներից՝ հունականից ու թուրքականից: Կառավարման կենտրոնական մարմինները կազմված էին լիարժեք երկու ղեկավարների ներկայացուցիչներից՝ հիմնականում հավասար հարաբերակցությամբ: Այսպես, օրինակ, երկրի նախագահն ընտրվելու էր 20 ամիս ժամկետով եւ հաջորդաբար լիարժեք էր հույն ու թուրք: Կենտրոնական իշխանությունները ներկայացնելու էին երկիրը միջազգային հարաբերություններում, իսկ հունական ու թուրքական ղեկավարները հնարավորություն էին ստանալու օտար երկրների հետ հաստատել առեւտրահարապետական ու մշակութային կապեր: Թուրքերենը եւ հունարենը լիարժեք էին ղեկավար լեզուներ եւ լիարժեք ուսուցանվելու էին բոլոր դպրոցներում:

Նախատեսվում էր կատարել երկու ղեկավարների սահմանների ճշգրտումներ՝ կրճատելով ներկայիս թուրքական հասվածի սարածը, իրականացնել փախսականների փոխադարձ վերադարձ, ինչպես նաեւ Թուրքիա վերադարձնել այնտեղից վերաբնակեցվածներին: Թուրքիան լիարժեք կառավարվում էր փուլ առ փուլ կրճատել իր զորքերը եւ 2018 թվականից հետո հասցնել նրանց թիվը 650-ի, իսկ Հունաստանին թույլատրվելու էր ունենալ 950 զինյալ: ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժերը մնալու էին կղզում, իսկ զենքի ներմուծումը եւ վաճառքը, բացի որսորդականից, արգելվելու էր:

Սակայն Կիորոսի հունական հասվածը ս.թ. ապրիլի 24-ին կայացած հանրավճարի արդյունքում ձայների 76 տոկոսով մերժեց եւ այդ ծրագիրը: Թուրքական համայնքը ձայների 65 տոկոսով հավանություն սվեց Անանի ծրագրին: Դա նշանակում էր, որ ծրագիրն ընդունված չէ: Այս լիարժեքայում, ինչպես նախադեպ որոշված էր, կղզու հունական մասը, որպես միջազգայնորեն ճանաչված Կիորոսի Հանրապետության լիարժեք ներկայացուցիչ, դարձավ ԵՄ անդամ: Թուրքական հասվածի կարգավիճակը մնաց անորոշ:

Ներգրավված կողմերի դիրքորոշումները

Կիորոսի թուրքական համայնքը Անանի ծրագրի հարցում դառնալից էր: «Նախագահ» Ռ. Դենթաբը հանդես էր գալիս ծրագրի դեմ՝ համարելով այն անբարենպաստ: Ըստ էության, նա կողմնակից է Կիորոսի հյուսիսում թուրքական առանձին ղեկավարության գոյությանը: Նրա գլխավոր ընդդիմախոսը՝ «Վարչապետ» Մ. Թալաթը, կողմ էր Անանի լուծարման: Նա էլ նրա համախոհները զսնում էին, որ միայն գնալով որոշակի զիջումների ու հավանություն սալով ծրագրին՝ հնարավոր կլինի բարելավել թուրքական հասվածի ծանր սնտեսական դրությունը:

Մեծ հեղինակություն վայելող Կիորոսի նախագահ ու հունական համայնքի առաջնորդ Թ. Պաղադոդուլոսը դեմ էր Անանի լուծարման, համարելով, որ այն փաստըն օրինականացնում է թուրքական օկուպացիայի արդյունքները, իրականում նպաստում է Կիորոսի մասնամասնում եւ կոչ էր անում՝ փլեարկել դրա դեմ: Նրա ընդդիմախոսները, մասնավորապես կոմունիստական ԱԲԵԼ կուսակցությունը, որը զբաղեցնում է խորհրդարանի տեղերի մոտ 30%-ը, սկզբում կողմ էին լուծարման, սակայն հետագայում նրանք փոխեցին իրենց դիրքորոշումը եւ սկսեցին հանդես գալ Անանի ծրագրի դեմ, քանի որ հունական կողմը այդպես էլ չստացավ ակնկալվող անվտանգության երաշխիքները: Այդ ծրագրին դեմ էին արտահայտվել նաեւ հեղինակավոր հույն եկեղեցականները:

Կիորոսի հայկական համայնքը սկզբում հանդես էր գալիս Անանի լուծարման օգտին, հույս ունենալով, որ երկրի վերամիավորումը կխթանի սնտեսական կյանքի աճի ստեղծումը, ինչից կօգտվեն նաեւ հայերը: Սակայն նախագահ Թ. Պաղադոդուլոսի կոչից հետո համայնքը կտրուկ փոխեց իր դիրքորոշումը եւ անվերապահորեն աջակցեց նրա մեթոդական դիրքորոշմանը:

Վարչապետ Ռ. Թ. Էրդողանի կառավարությունը մեծ ջանքեր էր գործադրել Անանի լուծարման նախորդ արժեքներում թուրքական կողմի համար բարենպաստ փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ եւ համարում էր ներկայիս արժեքները անենաբարենպաստ: Նա դիտարկում էր Կիորոսի խնդրի կարգավորման գործընթացը Եվրամիությանն անդամակցելու շեղանկյունից:

Թուրքիայի համարյա բոլոր ընդդիմադիր ֆաղափական կուսակցությունները զսնում էին, որ Անանի ծրագիրը վերացնում է 1974թ. թուրքական բանակի տարած հաղթանակի արդյունքները, դեմ էին դրան եւ կառավարության դիրքորոշումը բնութագրում էին որպես դավաճանություն ազգային շահերին:

Թուրքիայի բարձրագույն զինվորականությունը թեև Անանի լլանը որակել էր որդես տարսվողական Թուրքիայի համար, սակայն տաճոնադես ազդարարեց իր չեզոքությունը: Նրա համար որոճիչ էր այն հանգամանքը, որ Անանի ծրագրի իրականացման դեմում Թուրքիան ստիղված կլինեք դուրս բերել իր զինված ուժերը Կիորոսից: Փաստրեն, զինվորականներն օժանդակում էին Դենթաճին: Նրանց իրական նոտասակն է տահոանել հսկողությունը կողու հյուսիսային հասվածի վրա եւ օգսագործել այն որդես ռազմական հենակայան:

Հունաստանի ներկայիս տահոանողական կառավարությունը տաճոնադես հավանություն էր սվել Անանի լլանին, սակայն իրականում աջակցում էր Կիորոսի նախագահ Թ. Պադոդոդոլոսի մեժողական դիրքորոճմանը, քանի որ միայն հունական հասվածի անդամակցումը ԵՄ-ին ուժեղացնում է Հունաստանի դիրքերը այդ կազմակերտությունում: Երկրի հիմնական ընդդիմադիր սոցիալիսական կուսակցությունը, Ելնելոլ քաղաքական տայքարի սրամաքանությունից, կողմ էր արսահայսվել Անանի լլանին եւ նճել էր, որ այն լավագույն հնարավորությունն է վերամիավորելու Կիորոսը:

Եվրամիությունը, ինչդես նաեւ նրա առանձին անդամ երկրները բազմիցս տաճոնադես հայտարարել էին, որ աջակցում են Անանի առաջարկած լլանին եւ ողջունում են վերամիավորված Կիորոսի անդամակցումը ԵՄ-ին: Սակայն ԵՄ դեկավարությանը մոտ կանգնած որոճ շրջանակներ ակնարկում էին, որ գերադասում են ներկա փուլում ԵՄ-ում ճեսնել միայն հունական կողմին: Նրանց այդ դիրքորոճումը տայմանավորված էր հեճելյալ հանգամանքներոլ:

•Անանի լլանի իրագործումը տահանջում էր ճաճ մեժ՝ ճասնյակ միլիարդների հասնող ֆինանսական միջոցներ, որոնց զգալի մասը տիսի սրամադրվեք ԵՄ կողմից (նախաճեսվում էր, որ մնացածը տիսի սրամադրեն ԱՄՆ-ը եւ ճադոնիան),

•Միացյալ Կիորոսի անդամակցումը ԵՄ-ին նճանակելու էր, որ նրա բաղկացուցիչ մաս կազմող Կիորոսի թուրքական տեսությունը նույնդես անդամակցելու է ԵՄ-ին, ինչը միանճանակ չէր ընկալվում ԵՄ տահոանողական քաղաքական ուժերի կողմից,

•Միացյալ Կիորոսի անդամակցումը ԵՄ-ին նճանակելու էր, որ թուրքերենը դառնում է ԵՄ 21-րդ տաճոնական լեզուն, ինչն իր հեճ կրեքեր եւ ֆինանսական, եւ կազմակերտական, եւ հոգեքանական բնույթի դժվարություններ:

ԱՄՆ-ը անդրկուլիսյան կարելու դերակատարում է ունեցել բանակ-
ցային գործընթացի ժամանակ՝ ի նդաս թուրքական կողմի ճնշում
գործադրելով հույների եւ Անանի վրա: Նա ստացել է աջակցություն Մեծ
Բրիտանիայից: Երկուսն էլ անվերադարձ կողմնակից են Թուրքիայի
անդամակցությանը ԵՄ-ին եւ Կիպրոսի խնդրի կարգավորումը համաձայն
Անանի լլանի համարում են կարելու քայլ այդ ուղղությամբ: Միաժա-
մանակ, որոշ սվյալներ կան առ այն, որ իրականում ԱՄՆ-ը ավելի
ծեռնու էր համարում մասնատված Կիպրոսի լաիղանումը, քանի որ այդ
ղեղում ավելի հեշ է օգտագործել թուրքական հատվածը որքես իր
կարելու ռազմական հենակես:

ՄԱԿ-ը եւ անձնաղես Ք. Անանը մեծաղես ռաիագրզված էին
ծրագրի իրականացմամբ, քանի որ դա համարում էին կարելու քայլ ՄԱԿ-ի
սասանված միջազգային հեղինակության վերականգնման
ճանաղարհին: Անտարակույս, առկա էր նաեւ Անանի անձնական
ռաիագրզվածության հանգամանքը, քանի որ հաղղության հասնելու
ղեղում նա թեկնածությունը կարող էր ներկայացվել խաղղության
Նղբելյան մրցանակի: Երբ ակնհայտ էր, որ հունական կողմը
ղատաստվում է դեմ քվեարկել, նա ծավալեց աննախաղետ ակիվ
գործունեություն՝ փորձելով վերղին լաիին փրկել իր անունը կրող լլանը
տաղալումից: Մասնավղրաղես, նա առաղարկեց հեսածղել հանրավեմ,
սակայն չստացավ դրական արձագանք ներգրավված կողմերից, այդ թվում
նաեւ ԱՄՆ-ից: Նրան հաղղվեց միայն դրղել ԱՄՆ-ին եւ Մեծ
Բրիտանիային՝ նախքան հանրավեմ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խղրղին
ներկայացնել համատեղ քանածեւի նախագիծ, որն ընղունվելու դեղում
կարող էր որոշ ճնշում գործաղրվել հույների վրա: Սակայն Ռուտասանի
անտղատելի վետոն խափանեց այդ վերղին փորձը՝ փրկելու լլանը:

Ռուտասանի վետոն, որը նա կիրառեց վերղին 10 տարիների
ընթացղում առաղին անգամ, հուտահատ փործ էր հիշեցնելու համառ-
խարհային հանրությանը գերտերության իր տերեմնի կարգավիճակի մասին:
Ի տարերություն Կիպրոսի խնղրի նախղղ փուլերի քննարկումների, նրան
ոչ միայն լիղվին դուրս էին մղել Անանի ծրագրի ռուղ ծավալված ողղ
քանակցային գործընթացից, այլեւ նույնիսկ նախղղ տեղակ չէին
ղաիել ԱՄՆ-ի եւ Մեծ Բրիտանիայի կողմից նախաղատտաստվող
քանածեւի մասին:

Կիրճի ռազմասրահակապան կողմը

Կիրճը զբաղեցնում է բացառիկ բարենդաս աշխարհագրական դիրք: Այն ընդամենը 65 կիլոմետր է հեռու Թուրքիայի Ջեյհան նավահանգստից ու շուրջ 150 կիլոմետր՝ Մերձավոր Արևելքի մի շարք հանգուցային երկրներից: Այն հնարավորություն է սալիս նաեւ հսկողության սակ ղահել Սուեզի ջրանցով անցնող նավերի հոսքը: Կղզու բարենդաս աշխարհագրական դիրքի հանգամանքն առանձնակի նշանակություն է հաղորդում Կիրճին ու նրա շուրջը ծավալվող իրադարձություններին:

Բրիտանացիները առաջինն էին, որոնք դեռնես իրենց տիրապետության շրջանում սկսեցին օգտագործել Կիրճը որդես «չուզվող ավիակիր»: Ներկայումս այստեղ է գտնվում երկու բրիտանական ռազմակայան, որտեղ տեղակայված է շուրջ չորս հազար զինյալ: Այդ ռազմակայաններն ակտիվորեն օգտագործվել են իրաքյան դատերազմների ընթացքում: Տեղեկություններ կան, որ նրանցից մեկը օգտագործվում է նաեւ անգլո-ամերիկյան էլեկտրոնային հետախուզման «ԷՇԵԼՈՆ» համակարգում՝ մեր ժամանակների ամենաառեղծվածային ծրագրերից մեկում:

Նույն համակարգի մեջ է ընդգրկված նաեւ կղզում տեղակայված ամերիկյան էլեկտրոնային հետախուզման հենակետը: Բացի դրանից, ԱՄՆ-ում ֆննարկվում է այստեղ խոշոր ռազմակայանի տեղադրման հարցը, որը, բացի ընդհանուր բնույթի «ավանդական» խնդիրներից, դիտարկում է նաեւ երկու նոր խնդիր. ադախովի ադրբեջանական եւ իրաքյան նավթի անվտանգ առաքումը թուրքական Ջեյհան նավահանգստից, ինչդես նաեւ հնարավորություն սա ամերիկացիներին իրենց նախանշած ուղիով տանել Մեծ Մերձավոր Արևելքի ձեւավորման գործընթացը՝ ծառայելով որդես անմիջական ճնշման միջոց: Եթե միացյալ Կիրճը հայտնվեր ԵՄ կազմում, ադա ամերիկացիներին դժվար կլիներ իրականացնել այդ դաշնները:

Կիրճի նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում նաեւ թուրքական զինվորականությունը: Ներկայումս այստեղ տեղակայված են շուրջ 40 հազար թուրք զինյալներ, որոնք ադախովում են Թուրքիայի զերակայող դիրքը Միջերկրական ծովի արեւելյան հատվածում: ԱՄՆ եւ Թուրքիայի տախերը Կիրճի միլիտարիզացիայի հարցում համընկնում են: Այդ դատերազմով, Թուրքիայի զինված ուժերի ղեկավարությունը, ֆննարկելով Անանի դաշնի տադալումից հետո իր անելիքները, հույս է հայտնում ստանալ ԱՄՆ աջակցությունը: Մասնավորադես, ֆննարկվում է Կիրճի հյուսիսում թուրքական զինված ուժերի թվաքանակը 70 հազարի

հասցնելու եւ նրանց՝ ՆԱՏՕ-ի օրջանակներում փաստացի ամերիկյան հրամանասարության սակ դնելու ծրագիրը:

Վերջին օրջանում իր հետաքրքրվածությունը Կիորոսի սրատեգիական դիրքով սկսել է արտահայտել նաեւ Եվրամիությունը: Համաձայն ԵՄ արտաքին հարաբերությունների գծով բարձրագույն հանձնակատար Հ. Սոլանայի վերջերս արած հայտարարության, Կիորոսը կարելու ռեանակություն ունի ԵՄ անվտանգությունն աղահովելու շեանկյունից:

Պետություններ

Հաճախ առնելով վերը նշված ֆաղափական ու ռազմասրատեգիական հանգամանքները՝ կարելի է եզրակացնել, որ Թուրքիան իրականում միանշանակորեն շահագրգռված է Կիորոսի մասնատվածության եւ նրա հյուսիսային հասվածն իր հսկողության սակ դադարելու մեջ: Այնպես որ, Երդողանի կառավարության աջակցությունը Անանի ծրագրին, ըստ էության, նդատակ ուներ մոլորության մեջ զգնելու համաշխարհային հանրությանը (զլխավորադես Եվրոդադիներին) եւ հանդես գալով «խաղաղատեր» դետության դիմակով՝ բարելավել իր հնարավորությունները՝ անդամակցելու ԵՄ-ին:

Անանի ծրագրի իրականացմամբ շահագրգռված չէր նաեւ ԱՄՆ-ը: Իր համամոլորակային ֆաղափականության ներկա փուլում մեր ժամանակների միակ գերետության համար նախընտրելի է մասնատված Կիորոսը:

Եվրամիության՝ որդես միասնական կառույցի համար ներկա փուլում ավելի կարելու են շնտեսական ու ֆաղափական բնույթի խնդիրները, ֆան ռազմասրատեգիական նկատառումները: Այդ դատաճառով այն չօգտագործեց Կիորոսի հույների վրա ուժեղ ճնշում գործադրելու իր բոլոր լծակները եւ փատսորեն համակերդեց Անանի ծրագրի ձախողման հնարավորության հետ:

Անանի ծրագրի ընդունման անվերադաի կողմնակից էին, ըստ էության, ՄԱԿ-ը՝ ի դեմս ծրագրի հեղինակի եւ Կիորոսի թուրքերի զգալի մասը: Սակայն հակառակ կողմը անհամեմատ ավելի հզոր էր: Ծրագիրը տադալվեց, Կիորոսի հիմնահարցի կարգավորման հերթական փուլն ավարտվեց հերթական անհաջողությամբ:

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆԱՏՈՄԻԱՆ

Ռուբեն Խուրճուդյան

Հեղափոխագիտությունը (գիտություն հեղափոխության մասին), որը զգնվում է դասնագիտության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության եւ ֆաղափագիտության հասույթում, ամենաերիտասարդ հումանիտար գիտություններից է: Այն ունի հեղափոխությունների ուսումնասիրման հասուկ մեթոդաբանություն, ինչի շնորհիվ այդ երեւոյթը կարելի է կամխասեսել, հասվարկել, հրահրել կամ շրջանցել:

Հասարակությունը դիմամիկ համակարգ է, որի իդեալական վիճակը կայուն հավասարակշռությունն է: Այդ վիճակին հնարավոր է մոտենալ միայն, եթե համակարգի դիմամիկան անցնցումային է: Հակառակ դեղփում՝ ցնցումային դիմամիկայի դայմաններում, սեղծվում է ոչ բալանսավորված անկայուն համակարգ, որը չի կարող ունենալ սեւական գոյություն: Համընդհանուր, համակարգային օրենքները թելադրում են կայուն հավասարակշռության ձեղբերման անհրաժեշտությունը. դրան հասնելու գործընթացը կոչվում է հեղափոխություն:

Եթե համակարգը չափազանց կոշտ է, այն չի կարող ազատվել ցնցումային դիմամիկայից, եւ հեղափոխական դայթյունը անխուսափելի է: Իսկ եթե համակարգը ճկուն է, այն անցնում է անցնցումային դիմամիկ ուղու եւ սսանում է հնարավորություն՝ խուսափել հեղափոխական դայթյունից:

Որո՞նք են հեղափոխությունների դասճառները կամ ո՞րն է ցնցումային դիմամիկայի բովանդակությունը: Ըստ Պ. Սորոկինի, դա ազգաբնակչության մեճամասնության հիմնարար բնազդների այնդիսի ճնշումն է, որի դարագայում անհնարին է դառնում վերջիններիս գոնե նվազագույն բավարարումը: Նշյալ բնազդներից են՝

1. անճնական ինքնադահողանման բնազդը, երբ սեղի են ունենում անճնավորված բռնություններ, սղանություններ կամ արյունալի ոճրագործություններ,

2. կոլեկտիվ ինքնադահողանման բնազդը, երբ անմիջական ֆիզիկական վսանգ է սղառնում ազգին, ընսանիքին, եկեղեցուն, կուսակցությանը, դղծվում են նրանց սրբությունները,

3. սեռական բնազդը, երբ ամուսնությունը նյութական դասճառով անհնարին է, նույն դասճառով հնարավոր չէ օզսվել մարմնավաճառի

ծառայություններից, իսկ անօրեն կաող դատարարելի է ավանդական արժեքների տեսանկյունից,

4. սովից խուսափելու բնագրը. բնական դահանջը՝ սանիֆ, հագուստ ունենալու,

5. սեփականատիրական բնագրը, երբ մի անձը անօրինաբար զբղվում է սեփականություն ունենալու կամ այն մեծացնելու հնարավորությունից, իսկ մեկ ուրիշը՝ ընդհակառակը,

6. ինֆորմացիայի բնագրը, երբ մարդիկ մի կողմից հանդիպում են սեփական արժանիքների եւ նվաճումների անարդար անտեսմանը, մյուս կողմից էլ նկատում են ուրիշների անարժան մեծարումը,

7. դայֆարի, մրցակցության, ստեղծագործական աշխատանքի բնագրը, ազատության բնական դահանջը:

Ե՞րբ են տեղի ունենում հեղափոխությունները: Համաձայն Ջ. Դելիսի, դրանք կատարվում են այն ժամանակ, երբ ստեղծվում է *անհանդուրժելի ճեղքվածք* հիմնարար բնագրերի բավարարման սղասելիքի եւ իրական վիճակի միջեւ:

Ինֆոնին միայն այդ ճեղքվածքի առկայությունը դեռ բավարար դայման չէ հեղափոխություն ծնելու համար: Անմիջական դայթյունի համար հարկավոր են «աֆտելերատներ»՝ արագացուցիչներ: Այս հասկացությունը նրա հեղինակ Ջ. Ջոնսոնը դարգաբանում է որդես «իրադարձություններ, որոնք արագացնում կամ մոտեցնում են հանգուցալուծում դահանջող՝ ծայրահեղ լարվածություն կրող հիմնախնդիրները»:

Մյուս կարելու դայմանը լայն զանգվածների ներգրավումն է հեղափոխական գործընթացին, ինչն ինֆոնին հասկանալի է: Սակայն իրականում, ըստ Կ. Բրինսոնի, «զանգվածները իրենք չեն անում հեղափոխություն: Նրանք կարող են մոքիլիզացվել միայն դասկերավոր ներկայացումների համար»: Լ. Էդվարդսը ավելացնում է, որ զանգվածը դառնում է ակտիվ գործոն, երբ նրա հետելում կա «մանիդուլյատներ»՝ ձեռնածուների խումբ:

Այդ խումբը Պ. Ամանը բնորոշում է որդես «ուժային բլոկ»: Դրա տակ հասկացվում է կազմակերպություն, որը բավականին ուժեղ է, որդեսզի կարողանա դիմակայել ոսիկանական գործողություններին եւ զավթել դեսությանը դասկանող ռազմական, վարչական եւ դատական իշխանության մասը:

Հարկավ, խումբն ունենում է առաջնորդ, որդես կանոն՝ խարիզմատիկ: Ինչդես գրում է Ս. Մոսկովիչին. «Ձանգվածները, նույնիսկ առանց գիտակցելու, փնտրում են մարդու, որը կարող է ազդել կյանքի ընթացքի վրա, կարդել իդեալականը եւ իրականը, անհնարինը եւ հնարավորը, ռուս

սալ գոյություն ունեցող՝ անարդար կամ անօրինական կարգը եւ հասցնել հասարակությունը բաղձալի նոյասակի»:

Հանրագումարի բերելով վերոհարգված հայեցակարգերը՝ Պ. Քալվերսը առաջարկում է «հեղափոխության փլանսիֆիկացիայի» բանաձեւը՝ $Rn^2=Bm^2$, որտեղ n եւ m նշանակում են հեղափոխական եւ կառավարական ուժերի քանակը, իսկ R եւ B ՝ նրանց համեմատական մասական որակները:

Նշյալ բանաձեւը աշխատում է միայն մաքուր ներքին հեղափոխությունների դեմքում: Բայց քանի որ արդի աշխարհում գործում է փոխադարձ կադրվածության օրենքը եւ ներհարկական բախումները խախտում են համաշխարհային ուժերի դասավորությունը, այդ իսկ դասաճանաչում առաջ է գալիս արտաքին միջամտում:

Այդ լրջագույն լրացուցիչ հանգամանքին փորձում է բացատրություն սալ Դ. Ռոզենաուն: Նա հեղափոխությանը հանգեցնող բախումները բաժանում է երեք խմբի՝

1. անձնական բախումներ՝ կադրված իշխանության ներսում նրա լիդերների միջեւ ղայքարի հետ,

2. բախումներ իշխանության համար՝ միջված ֆաղափական ոլորտում դերերի վերաբախումանը, որոնք չունեն նոյասակ փոխելու ներքին կամ արտաքին ֆաղափականությունը,

3. համակարգային բախումներ՝ ուղղված ամբողջ ֆաղափական համակարգի փոփոխմանը:

Ըստ Ռոզենաունի, բախումներից առաջին երկուսը դարձադիր չէ, որ առաջ բերեն առճակատման միջազգայնացում: Ինչ վերաբերում է երրորդ խմբին, ադա այն անդայմանորեն հանգեցնում է բախման միջազգայնացմանը եւ նույնիսկ ռազմական միջամտմանը:

Այսդիսին է, ամենաընդհանուր գծերով, հեղափոխությունների անասոմիան՝ համաձայն հեղափոխագիտության:

* * *

Կարելի՞ է արդյոք խուսափել հեղափոխություններից:

Միակ հուսալի միջոցը՝ օրջանցելու հեղափոխությունները, թվում է, ժողովրդավարության արմատավորումն է: Սակայն խոր սոցիալական արբերությունները եւ ֆաղափական հակասությունները «սեզմենսային հասարակություններում» (դառակսված հասարակություններ, որտեղ ֆաղափական դիմակայության գծերը համընկնում են սոցիալական բաժանման գծերի հետ) կարող են դառնալ հենց ժողովրդավարության անկման դասճառ: Եվ այստեղ դասական ժողովրդավարության ձեւի

(խոսքը «կառավարություն–ընդդիմություն» նորմաշիվ Տեսության մասին է) փոխարեն աստարեզ է գալիս ժողովրդավարության հասուկ մի ձեւ, որը հասկաղես ողիսանի է ոչ արեւմտյան սիղի հասարակությունների համար:

Խոսքը Ա. Լեյդիարսի կողմից մեակված *համակեցական ժողովրդավարության* մողելի մասին է: Այն նախասեսում է իեխանության իրագործում հասարակության բոլոր էական սեզմենների ֆաղաֆական առաջնորդների (այդ թվում՝ անղայմանորեն ընդդիմաղիր) *մեծ կողիղիղայի* կողմից:

Համակեցական ժողովրդավարության երեֆ սկզբումներն են՝

1. փոխաղարծ վեոյի իրավումը՝ որղես փոֆրամասնության կենսականորեն կարեւոր ռահերի աղահողման երաեխիֆ,

2. համամասնությունը՝ որղես ֆաղաֆական ներկայացուցչության, ողեսաղարասում ողաեոնների եւ ողեսբյուղեի կողմից հասկացված միղոցների բաեխման գլխավոր սկզբումնֆ,

3. յուրաֆանչյուր սեզմենսի ինֆնավարության բարծր ասիծան կառավարման գործում:

Ինչղես ընղգծում է մողելի հեղինակը. *«Մեծ կողիղիղաները սեղծվում են որոեակի ժամանակի համար՝ լուրղ ներֆին կամ արսաֆին ճզնաեամը հաղթահարելու նղասակղով»:*

Տվյալ մողելի կիրառման ժամանակ «սեզմենսային հասարակությանը» բնորոե կենսոնախույս միսումները հավասարակեռվում են սարբեր սեզմենների առաջնորդների համագործակցային եւ ոչ մրցակցային վարղով: Լեյդիարսի համղզմամբ՝ «ղրա համար անիրաեեոս է, որղեսղի առաջնորդներն առնվաղն ողասախանասվություն ճզան ողեսության միասնականության ողահղանման համար եւ լինեն *համակեցական ժողովրդավարության* գաղափարի կրղղներ»:

ԻՆՏԵՐՆԵՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆ

Փագիկ Տեր-Հարությունյան

Ընդունված է համարել, որ հասուկ կառույցների հայթայթած օգտակար սեղեկասվության ոչ մական, քան 80%-ը բաժին է ընկնում ազատ մանուկին: Օրինակ, խորհրդային հեսախույզ Ռուդոլֆ Աբելի վերծանած ռադիոգրերի վերլուծությունը ցույց սվեց, որ կենսոն ուղարկվող ֆաղափական ու սնեսական թեմաներով հաղորդագրությունների հիմնական նյութերը նա վերցնում էր «Նյու Յորք թայմս» եւ «Սայենթիֆիկ Ամերիկեն» Պարբերականների հրատարակումներից՝ առանձին անորոշություններ լրացնելով հեսախուզական սեղեկասվությամբ: Նկատենք, որ այսօր էլ ցանկացած հեսախուզության հաշվեսվություններում բավական մեծ տոկոս են կազմում բաց աղբյուրներից ֆաղված սեղեկությունները:

ԿՀԿ-ում աշխատող ամերիկյան Պատմաբան Շերման Քենթը ժամանակին մի հեսաֆրիբ փորձ անցկացրեց. նա էլի համալսարանի 5 Պրոֆեսորների առաջարկեց ԱՄՆ զինված ուժերի վիճակի, զորամասերի թվաքանակի, ռազմածովային եւ ռազմաօդային նավաստների հզորության մասին հաշվեսվություն Պատրաստել՝ օգտվելով միայն սեղեկասվության բաց աղբյուրներից: Աշխատանքը սեւեց շուրջ 3 ամիս: Պարզվեց, որ զինականների հաշվեսվությունը 90%-ով համաՊատասխանում է իրականությանը: Բնականաբար, ԿՀԿ-ն անհատաղ «փակեց» այս՝ «Ելյան հաշվեսվություն» անվանումը ստացած հեսագրության արդյունքները, եւ այն արդեն բաց մամուլում չհրատարակվեց:

Միաժամանակ, միամտություն է կարծել, թե բաց աղբյուրների հես աշխատանքը նման է խնամված Պարսեզում հաճելի զբոսանքի: Վերլուծական աշխատանքը ենթադրում է առեւելի ֆանակությամբ ցրված, երբեմն խիստ հակասական սեղեկասվության մեակում, այս կամ այն խնդրի վերաբերյալ հայթայթված սեղեկասվական Պատասխանների «սոսնձումով»՝ սրամաբանական կառուցվածքների ձեւավորում: Եվ, անշուտ, ինչպես հեսելում է Քենթի փորձից, այդ ոլորտում հաջող աշխատանքի համար ցանկալի է, որ վերլուծաբանները՝ իրենց հմտության եւ մտավոր կարողությունների առումով, շատ հեռու չլինեն էլի համալսարանի Պրոֆեսորներից:

Համաաշխարհային սեղեկասվական ցանցի՝ Ինտերնետի երեւան գալը որակաղես փոխեց բաց աղբյուրների վերլուծական մեակման մասին նախկին Պատկերացումները: Առաջին հերթին, կտրուկ փոխվեցին սեղեկասվության ծավալները: Ըստ IDC ընկերության սվյալների, Ինտեր-

նե՛սի մասնավոր բաժանորդների կողմից իրականացվող համա-
խարհային ինստրնե՛տ-սրաֆիկը մոտակա 5 տարիների ընթացքում
կկրկնադասվի: 2007թ. նրանք կստանան այնպիսի ծավալի սեղեկա-
սվություն, որը 64 հազար անգամ կգերազանցի աճխարհի խո՛ւրհազույն
գրադարաններից մեկի՝ ԱՄՆ Կոնգրեսի գրադարանի սեղեկասվական
դարձնակությունը:

Համադասասխանաբար՝ որակադես փոխվել են նաեւ սեղեկասվու-
թյան վերլուծության մեթոդները: Եվ բանն այն չէ, որ շնորհիվ Ինստրնե՛տի՝
շատ անգամ վերացել է դարբերական հրատարակությունների ու գրա-
կանության ձեռքբերման եւ դրանք «ըստ նշանակման վայրի» սեղ
հասցնելու անհրաժե՛տությունը. այսօր դրանցից շատերի բովանդակու-
թյանը կարելի է ծանոթանալ ուղղակի համակարգչի մոնիտորից: Այժմ
չափազանց կարելու դեր են խաղում սեղեկությունների որոնման եւ հա-
մակարգման բազմազան համակարգչային ծրագրերը. այլ կերպ անհնար է
գլուխ հանել ինստրնե՛տային հսկայածավալ սեղեկասվությունից:

Տեղեկասվության «մաղման» եւ «սոսնձման» գործողությունների ողջ
համալիրն Ինստրնե՛տում ծնել է վերլուծական աճխասանփի նոր ժանր, որին
մասնագետները սվել են համակարգչային կամ ինստրնե՛տային
հեսախուզություն անվանումը: Այսօր շատ երկրներում ստեղծվել են
ինստրնե՛տային հեսախուզության վերլուծական հասուկ ստորաբաժա-
նումներ: Մասնավորադես, Ռուսաստանում դրանով զբաղվում են ՆԳՆ
«Ք» վարչությունը եւ Անվճանգության դաճնային ծառայության սեղե-
կասվական անվճանգության դեդարսանենը: Տրանսնացիոնալ կոր-
դորացիաներում, որոնք հեսգիեսե վերածվում են դեսության՝ դեսության
մեջ, նույնդես գործում են համանման ստորաբաժանումներ: Բացի այդ,
գոյություն ունեն անկախ հեսախուզական կենտրոններ, որոնք
մասնագիտանում են «թվային օվկիանոսից» անհրաժե՛տ սեղեկություն-
ներ կորզելու մեջ:

ԱՄՆ-ում ու Եվրոդայում Ինստրնե՛տի միջոցով սեղեկասվության
հավաքումը վերածվել է խիստ շահավե՛տ բիզնեսի: Ներկայումս միայն
Ֆրանսիայում գործում են տասից ավելի ընկերություններ, որոնց խնդիրն է
վիրտուալ սեղեկասվական տարածությունում առկա փաստաթղթերի, այդ
թվում նաեւ աղյուսակների ու նկարների հեսագոտումը:

Ինչդես իր աճխասանփներում նշում է սեղեկասվական վերլուծության
բնագավառի փորձագետ Ալեքսանդր Դորոնինը, Ինստրնե՛տում ծավալում
հեսագոտություններ անցկացնելու համար օգտագործվում են
սեղեկությունների հավաքման հասուկ դրոցեսորներ: Սույն համատեղություն
դրոցեսորը ծրագրի այն մասն է, որը որոշում է, թե ինչ ձեւով դիտի
ծրագիրը կառավարի եւ մանիդուլացնի սվյալները: Տեղեկությունների

հավաքման յորոցներն օգտագործում է «ռոբոտ» անվանումը ստացած ծրագիրը, որն օգտվելով լեզվաբանական, իմաստաբանական ու վիճակագրական վերլուծության միջոցների ողջ զինանոցից՝ կորզում է անհրաժեշտ տեղեկատվությունը: Գործելով ինֆուուսյն՝ այս յորոցներն որսում են ինտերնետում հայտնված ցանկացած տեղեկություն:

Ի սկզբանե նմանատիպ համակարգերը մշակվել էին հասուկ ծառայությունների համար եւ օգտագործվում էին բացառապես նրանց կողմից: Առաջինը գաղտնագրվեց «Taiga» յորոցները, որը մշակվել էր ֆրանսիական հեռախոսազրկության կարիքների համար, սակայն ավելի քան մեկ տասնամյակ շահագործվելուց հետո այն սրվեց բիզնես-կազմակերպություններին: Խնդիրները, որ այսօր նրա առջեւ դնում են արդեն ֆաղափարակալական մասնագետները, նույնն են. արտոնագրերի մասին սլայդների, տեղեկատվական գործակալությունների հաղորդագրությունների կամ գիտական կոնֆերանսներին վերաբերվող հրատարակումների բազայից արժեքավոր տեղեկություններ փառելու նպատակով՝ «յորոցել» տեղեկատվական տարածությունը:

Սակայն ակներեւ է, որ եթե յոցական հասուկ ծառայությունները նման մշակումները չալիս են առեւտրային օգտագործման, ուրեմն իրենց ճնօրինության սակ ունեն ավելի հզորը: Ինչպես նշում է Ա. Դորոնինը, ֆրանսիական հեռախոսազրկությունը «Taiga»-ի փոխարեն ներդրել է «Noemic» համակարգը: Տեղեկությունների հավաքման այս իմաստային յորոցներն ընդունակ է մշակել իրեն հետաքրքրող հայեցակարգերը, գաղափարներն ու այլաբանությունները: Եթե նրա առջեւ խնդիր դրվի հայտնաբերել, օրինակ, վերջին 5 տարում միկրոէլեկտրոնիկայի բնագավառում հոնկոնգյան եւ ամերիկյան ձեռնարկությունների միջեւ բոլոր կաղերը, աղա դրա համար յորոցներին անհրաժեշտ կլինի ընդամենը մի քանի ժամ:

Այս ծրագրային համակարգերի ամերիկյան «Topic» նմանօրինակը նույնպես սկզբում մշակվել էր հեռախոսազրկության կարիքների համար: Այսօր այն եւս սրվել է առեւտրային օգտագործման, եւ նրա բոլոր իրավունքները յատկանում են փաստագրական սլայդների հավաքման գծով համաժխարհային առաջատար՝ ամերիկյան «Verity» ձեռնարկությանը:

Ինտերնետային տեղեկատվական որոնման աշխատանքի ամենաղարգ եղանակն անվճար փնտրող համակարգերի ծառայություններից օգտվելն է: Հետխորհրդային տարածքի ինտերնետային բաժանորդները նախընտրում են փնտրման Yandex, Aport եւ Rambler ռուսալեզու համակարգերը: Հարկ է նշել, որ այդ համակարգերի միջոցով որոնման արդյունավետությունը շատ բանում կախված է առաջադրված տեղեկատվական խնդրին առանցքային

բառի կամ դարձվածի համադասասխանելու ասիճանից, այսինքն՝ սեղեկավական հարցման ճշտությունից:

Փնտրման AltaVista, HotBot, Yandex եւ Rambler ժամանակակից մեքենաներն իրականացնում են բազմակի որոնման («զսնել նմանը») գործողություններ, որոնց ընթացքում հարցումն ասիճանաբար ճշվում է. նշվում է մեկ կամ մի քանի զսնված փաստաթուղթ եւ համակարգչին սրվում է նույն բովանդակության փաստաթղթերի փնտրման հրահանգ («զսնել նույնը»): Այսպիսի փնտրումն իրականացվում է փաստաթուղթը որոնման հարցման վերածելու ճանադարհով: Սակայն այս ծրագիրը շատ «ֆնահած» է աշխատում. հաճախ զսնում է այն, ինչը որ չի փնտրում: Ուստի ամենից ճիշտը սեղեկավական սարածությունը մի քանի «որոնիչների» օգնությամբ հետևողականորեն «սանրելն» է:

Միաժամանակ ղեֆ է նկատի առնել, որ ամենախոշոր սեղեկավական զանգվածները դառնում են սեղեկավական եւ ֆոնսալթինգային (խորհրդատվական) էլեկտրոնային սայթերում, որտեղ մուսֆը, որդես կանոն, վճարովի է:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արաֆա Փառայան

Ուխտագնացությունը (կամ *հաջջը*) իսլամական հավատքի հինգ սյուներից մեկն է: Մահմեդականները կյանքում գոնե մեկ անգամ ղեժ է այցելեն Մեքքա, լինեն սրբազան վայրերում: Ինչդեռ հայտնի է, առաջին մահմեդական համայնքը ձևավորվեց ոչ թե Մեքքայում, այլ՝ Յաբուբում (հետագայում՝ Մադինա), որտեղ 622թ. հաստատվել էր Մուհամմադ մարգարեն իր համախոհների հետ: Հետագայում իսլամի հաղթանակից հետո Մեքքայում գտնվող Քա'աբայի հեթանոսական սաճարը վերածվեց մահմեդական գլխավոր սրբավայրի: Այդդիպում իսլամի առաջալը փորձեց միավորել հին ու նոր հավատները: 632-ին Մեքքա կատարած նրա հաղթական այցով հիմք դրվեց իսլամական ուխտագնացությանը:

Քա'աբան, որ խորհրդանշում է Աստուծո սուրբ երկրի վրա, խորանարդաձե կառույց է եւ գտնվում է իսլամական գլխավոր սրբաշրջաններից մեկի՝ Մասջիդ ալ-Հարամի (Նվիրական մզկիթ) ուղղանկյունաձե բակի կենտրոնում: Ավանդույթի համաձայն՝ Քա'աբայի սաճարը կառուցել է Իբրահիմ մարգարեն (բիբլիական Աբրահամը) իր որդու՝ Իսմայիլի հետ: Քա'աբայի հարավարեւմտյան մասում է տեղադրված ղաժեսանունային «սեւ քար», որը, ավանդության համաձայն, Ասված ուղարկել է երկնից՝ ի նշան հզորության եւ բարեհաճության: Մահմեդականների համար Քա'աբան կատարում է նաեւ *կիբլայի*՝ կողմնորոշման դեր: Սկզբնական շրջանում մահմեդականները աղոթքի ժամանակ իրենց դեմքն ուղղում էին արեւելք՝ Երուսաղեմ, սակայն *հիջրայից* հետո մարգարեն որդես *կիբլա* ընտրեց Քա'աբան: Բոլոր մզկիթներում որմնախորշերը մեքքահայաց են:

Շարիաթի համաձայն՝ ուխտագնացություն կարող են կատարել չափահաս, միայն ֆիզիկապես առողջ եւ դրա համար անհրաժեշտ նյութական միջոցներ ունեցող մահմեդականները: Ուխտավորը ղեժ է վստահ լինի, որ իր ընտանիքը եւ աշխատանքը դրանից չի տուժելու: Աղբաս մարդու համար *հաջջը* ղարտադիր չէ, եթե որեւէ հարուստ մեկը չի ղարտավորվում հոգալ դրա, ներառյալ ուխտավորի ընտանիքի ծախսերը: Եթե մահմեդականը Մեքքա մեկնելու ցանկությունն է բավարար միջոցներ ունի, սակայն անառողջ է, կարող է իր ծախսերով եւ իր փոխարեն Մեքքա ուղարկել ուրիշին: Սակայն նման առաքելությամբ Մեքքա մեկնած

ուխսավորը չի կարող համարվել *հաջջի*: Նա վերստին դեմ է ուղեւորվի սրբազան վայրեր, այս անգամ իր անունից:

Ուխտագնացությունը սեղի է ունենում ամեն սարի լուսնային օրացույցի տասներկուերորդ (*զու ալ-հիջջա*) ամսին: Նախքան *հաջջը* ուխտավորները ծիսական լվացում են կատարում՝ մաքրագործվելու համար, այնուհետև հագնում են հասուկ սոխակ հագուստ՝ *իհրամ*, որը ֆաթանե կամ բյազե դարձ կտր է: *Իհրամը* կազմված է երկու մասից: Մի մասով ծածկվում է մարմինը գոկասեղից ներքև, մյուսը, որն ավելի մեծ է, զցվում է ձախ ուսից եւ իջեցվում աջ թեւասակով: *Իհրամը* չի կարելի հանել մինչև ուխտագնացության ավարտը: Հիմնականում սոխակ հագուստ են հագնում նաև ուխտավոր կանայք: Ուխտավորի կոճիկը նույնպես դեմ է լինի անդառնալ, զերծ՝ ճարմանդներից:

Հաջջի ժամանակ հավասարյալի մտերը դեմ է ուղղված լինեն միայն առ Ասված: Նա որևէ զանցանք գործելու իրավունք չունի եւ դեմ է զերծ մնա աշխարհիկ հաճույներից:

Հաջջի ծիսակատարությունը սկսվում է Քա'աբայի շուրջ յոթ անգամ դարձնելով՝ *սաուաֆով*: Ուխտավորներն ամեն գնով փորձում են համբուրել «սեւ ֆարը»: Սակայն մարդկային վիթխարի հոսի դասճառով հաճախ ուխտավորներին հաջողվում է միայն հովել դրան, որից հետո նրանք համբուրում են ֆարը շուրջապատ իրենց ձեռքը՝ մոտեցնելով աչքերին: Մասջիդ ալ-Հարամի բակում կարող են տեղավորվել ավելի քան 1,5 միլիոն ուխտավորներ:

Այնուհետև Չամզամի աղբյուրից սուրբ ջուրը խմելուց հետո ուխտավորները յոթ անգամ անցնում են Մերվ եւ Սաֆա բլուրների միջով՝ ի հիշատակ Իբրահիմ մարգարեի կնոջ՝ Հագարի, որն այդ վայրերում ջուր էր փնտրում նորածին որդու՝ Իսմայիլի համար եւ ի վերջո գտավ աղբյուրը: Հասնելով Արաֆաթ լեռան փեղերին (որը ֆաան կիլոմետր հեռու է Մեքայից)՝ ուխտավորները խմբակային աղոթք են անում: Համաձայն իսլամական ավանդության՝ Ադամն ու Եվան դրախտից վտարվելուց հետո հայտնվել են Արաֆաթի դառավայրում: Դրանից հետո ուխտավորները վերադառնում են Մեքայի ուղղությամբ գնվող Մուզդալիֆ լեռան մոտ, որտեղ լսում են իմամի ֆարզը: Այնուհետև Մինայի դառավայրում նրանք երեք անգամ փոփոխ ֆարեր են նետում երեք նախկին կուռքերի վրա: Դրանք սյուններ հիշեցնող սոխակ արձաններ են, որ մարմնավորում են չարը: Այդպիսով ուխտավորները հարգանքի տուրք են մատուցում Իբրահիմին, որն, ըստ ավանդության, այդ վայրերում երեք անգամ հեռացրել է իր

ճանադարհին կանգնած *Շեյսանին*, որը փորձել էր նրան հորդորել չլսել Աստոն դասվիրանը եւ չզոհաբերել որդուն՝ Իսմայիլին:

Ուխտագնացության վերջին՝ տասներորդ օրն ավարտվում է տոնակատարությամբ, որ կոչվում է *հոյ ալ-ադհա* կամ *կուրբան-բայրամ*: Այդ օրը ողջ մահմեդական աշխարհում կատարվում է զոհաբերություն (հիմնականում՝ ոչխար): *Իոյ ալ-ադհան* մահմեդականների ամենամեծ տոնն է եւ համարվում է հանգստյան օր:

Մեքա ուխտագնացություն կատարողները ստանում են *հաջջի* փառքը: Նրանք մահմեդական համայնքում հարգանքի են արժանանում, հաճախ կրում հատուկ հագուստ:

Մեքայից հեռանալուց առաջ ուխտավորները մի վերջին անգամ դրոշմվում են Քա'աբայի շուրջ (*սաուաֆ ալ-վիդա*): Բացի Մեքայից, նրանք այցելում են նաեւ Մադինա, որտեղ գտնվում է իսլամի գլխավոր սրբատեղիներից մեկը՝ Մասջիդ ան-Նաբին (Մարգարեի մզկիթը), որտեղ Մուհամմադի գերեզմանն է: Մադինայի «Ջաննաթ ալ-բադի» հանգստարանում են հանգչում Մուհամմադի դուստրը՝ Ֆատիման, խալիֆաներ Աբու Բաբրը, Օմարը, Օսմանը, Մուհամմադի կինը՝ Աիշան: Մեքայից եւ Մադինայից բացի, մահմեդականներն այցելում են նաեւ Տաիֆ քաղաքը: Իսլամի մարգարեն, հալածանքներից խուսափելու համար, իր համախոհների հետ դաստարակ է Տաիֆում, որտեղ գտնվում է Աբբասի մզկիթը: Այս բոլոր վայրերը համարվում են սրբատեղիներ: Մահմեդական ավանդույթը համադասասխան մակդիրներ է սվել սրբազան քաղաքներին. Մեքային՝ «ունմ ալ-բուրա» (քաղաքամայր) եւ «ալ-մուբարրամա» (օրհնյալ), իսկ Մադինային՝ «ալ-մունաուրա» (լուսաւոր):

Աշխարհի բոլոր ծայրերից ուխտի են գալիս թե՛ սուննի, թե՛ ժիա միլիոնավոր մահմեդականներ: Շիաները սուննիների նման հավասարիմ են իսլամի եւ Ղուրանի կողմից սահմանված հիմնական դոգմներին եւ ծիսակատարություններին, ինչպես, օրինակ՝ ուխտագնացությանը: Դրա հետ միասին նրանք ունեն իրենց հատուկ սովորույթներն ու կրոնական դասավորությունները, որոնց թվին են դասկանում այցելությունները ամենահեղինակավոր սրբավայրեր /Նաջաֆ, Քերբելա (Իրաք), Քում, Մեշեդ (Իրան)/, նահասակների դաստանումը եւ առանձնահատուկ սգո օրեր, որ միայն իրենք են նշում, եւ որոնք չեն ընդունվում սուննիների կողմից: Նրանց գլխավոր նահասակներն են Ալին, նրա որդին՝ Հուսեյնը եւ իմամ Ռիզան:

Շիաները, բացի Մեքայից, այցելում են նաեւ իմամ Հուսեյնի գերեզմանը Քերբելայում, Ալիի գերեզմանը Նաջաֆում, Ալիի հետնորդ

իման Ռեզայի գերեզմանը Մեչեդդում եւ Ռեզայի ֆրոջ՝ սուրբ Մասունայի գերեզմանը Քունում: Շիաների կողմից իրականացված այցերը սրբերի գերեզմաններ կոչվում են *զիյարա* (արաբերեն՝ այցելություն) եւ ոչ թե *հաջջ*, որից հետո շիա ուխտավորները ստանում են կրոնական շիշդոսներ՝ *ֆերբալայի* եւ *մեշեդդի*:

Գոյություն ունի նաեւ փոքր ուխտագնացություն՝ *ումրա*, որ կարելի է կատարել սարվա ցանկացած դասին՝ Քա'արա այցելելով: Քրիստոնյաների եւ այլադավանների մուսքը սրբազան ֆաղաֆներ արգելված է: Իսլամն այս հարցում անհանդուրժող է:

Ուխտագնացության մասին իսլամի նորմերը հավասարյալների գիտակցության մեջ հաճախ ծնում են մոլեռանդ գաղափարներ այն մասին, որ մահը սրբազան Քա'արայի նախաժեմին եւ հանուն ուխտագնացության աստվածահաճո գործ է: Ամեն սարի ուխտագնացության օրերին բազմաթիվ մարդիկ են մահանում դժբախտ Պասահարներից, ներառյալ հրմեծոցներից:

Ուխտագնացությունը Սաուդյան Արաբիայի համար ֆաղափական մեծ նշանակություն ունի: Բացի այդ, այն եկամտաբեր է: Սաուդյան դինաստիան համարվում է մահմեդական սրբավայրերի դահադան: Այս փաստը միանշանակ չի ընդունվում իսլամական աշխարհում: Իրանի իսլամական հեղափոխությունից հետո երկրի նոր իշխանությունները հայտարարեցին, որ սաուդյան դինաստիան չի կարող համարվել սրբազան վայրերի դահադան:

Ուխտագնացության օրերին սաուդյան թագավորությունում մեծ ուժադրություն է դարձվում անվսանգության խնդիրներին: Հասուկ խցիկների միջոցով վերահսկվում են բոլոր սրբաժողովները: Կրոնական ոսիկանությունն այդ օրերին ավելի լարված է աշխատում: Թագավորության անվսանգության մարմինները հիմնականում զգուշանում են ուխտավորների օջանում ֆաղափական հուզումներից, ինչպես դա եղավ 1981թ. եւ 1987թ., երբ անվսանգության մարմինների եւ իրանցի ուխտավորների միջեւ բախումներ տեղի ունեցան: Իրանցիներն ընդվզում էին սաուդյան դինաստիայի դեմ՝ մեղադրելով նրան իսլամի օրենքներից նահանջելու մեջ:

Ուխտագնացությունը Մեքա հաճախ ծառայում է ֆաղափական նդասակների: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո իսլամական հանրադատությունների մի շարք առաջնորդներ ուխտագնացություն կատարելով փորձեցին ամրադնդել իրենց հեղինակությունը երկրում եւ ի ցույց դնել նվիրվածությունը իսլամին:

Մահմեդական աշխարհում սեսակետներ են հնչում, թե ուխտագնացությունը, հոգին մեղքերից ազատելուց բացի այլ նպատակներ նույնպես դեմ է հետադնդի: Այդ օրերին հաստատված շփումների միջոցով մահմեդականները դեմ է փորձեն ամրադնդել համագործակցությունը անենասարբեր ոլորտներում: Մահմեդական սեսաբաններից շատերը դնդում են, որ չնայած սարբերություններին եւ բազմազանությանը, իսլամական աշխարհը միասնական է եւ ներկայանում է որդես մեկ հզոր *ումմա*, որի համերաշխության դրսեւորումներից են անենամյա ուխտագնացությունը Մեքքա եւ նրա ողջ ծիսակարգը:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գագիկ Տերտրյան
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 1

Սարգիս Հարությունյան
ՆՈՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ 5

Կարեն Վերանյան
ԱԶԱՐԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՆԵՐԿԱ ՀԱՆԳՈՒՑԱԼՈՒԾՈՒՄԸ 11

Հրանտ Տեր-Աբրահամյան
ԻՍԼԱՄԻՍՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ 16

Ռուբեն Սաֆրասյան
ԿԻՊՐՈՍԻ ԽՆԴՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ՓՈՒԼԸ 21

Ռուբեն Խուրճուդյան
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆԱՏՈՄԻԱՆ 28

Գագիկ Տեր-Հարությունյան
ԻՆՏԵՐՆԵՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆ 32

Արաբս Փառայան
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ 36

*Շաղիկի վրա տպակերպած է
Արարատը՝ Ակոռիի կողմից*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն
Խմբագրական խորհուրդ
Երեւան, 375010, Սելիֆ-Ադամյան 2: *Հեռ. 58 04 91, 58 04 83:*
Էլ. փոստ՝ hanrapetakan@hhk.am:
Հիմնադիր՝ Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը՝ օֆսեթ, ֆորմատը՝ 70×108 1/16:
Պայմանական 3,25 մամուլ: Տղաֆանակը՝ 1000:
Տառատեսակը՝ «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական՝ ՕԼՄ 000176:
Տղագրվել է «Ամարաս» տղարանում: